

Մ Ի Ո Ն

ՀԱՅ ԱՄՍԱԳԻՐ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ - ԳՐԱԿԱՆ - ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ՀՐԱՑԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ ԵՐՈՒՍԱԳԼԵՄԻ ՀԱՅ ՊԱՏՐԻԱՐԿՈՒԹԵԱՆ

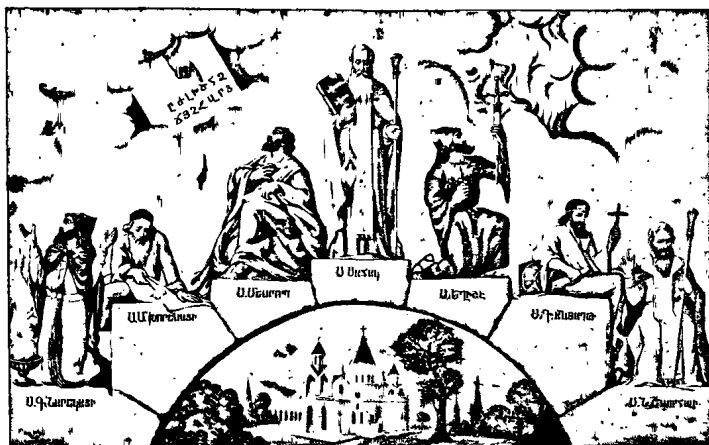
ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

ԺԱ. ՏԱՐԻ 1937

ՏՊԱՐԱՆ ՍՐԲՈՑ ՅԱԿՈԲԵԱՆՑ

ԵՐՈՒՍԱԳԼԵՄ

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

Ա.ՌԱԶԻՆ ՔԱՅԼԸ

Եկեղեցական բարեկարգութեան ազգանշանը տուած կամ առաջին քայլը հրամայած եղաւ ազգիս Սրբազնագոյն Հայրապետը, տնօրինելով որ, այս տարւոյնէ սկսեալ, Սրբոց Թարգմանչաց աշան տօնին հետ այսուհետեւ միշտ կատարուի հայ տառերու գիւտի եւ Ս. Գրոց հայերէն թարգմանութեան յիշատակութիւնը, եւ ամէնուն՝ գործին եւ գործիչներուն՝ խորհուրդովը այդ օրը հանդիսաւորութիւն իբրեւ Տօն Ազգային եւ Եկեղեցական:

Ուրիշ ատեն, հայրապետական այս տնօրինութիւնը պիտի նկատուէր լոկ հրաման մը, եւ պիտի գործադրուէր միայն պատշաճ կերպով. հիմակ, սակայն, որ անիկա կը զուգահիշէր Հայրապետական Կոնդակին եւ Հոգևոր Գերագոյն Խորհուրդին Զեկուցումին հրատարակութեան, կը կարծենք թէ ամէնքը անոր մէջ տեսան կամ պիտի ուզեն տեսնել կապ մը Եկեղեցական Բարեկարգութեան խընդրոյն հետ, թէ՛ իսկ իրօք այդպէս եղած չըլլայ Ն. Ս. Օծութեան դիտումը, քանի որ տօնակատարութեան հրամանը բարեկարգութեան հրահանգէն իբր տարբեր կանոնի տրուած եղաւ:

Այսպէս կամ այնպէս, մենք իրական կը նկատենք այդ կապը, Հրամանին և Հրահանգին առարկաներուն միջև զգացուած այդ յարաբերութիւնը. ո՛չ թէ սրովհետեւ երկուքն ալ բլլտուք են նոյն հողին, որ ազգին Հոգեւոր Տիրոջ և Հօր խնամէ է, ո՛չ թէ նաև որովհետեւ երկուքին գործադրութիւնները իրենց սկզբնաւորութեան մէջ կը հանգիպին իրարու, այլ որովհետեւ երկուքին միջեւ իրապէս կայ զգացման և սկզբունքի կցորդութիւն մը, այնքան՝ որ կրնանք հրամանը հրահանգին, այսինքն թարգմանչաց տօնին մտածումը բարեկարգութեան ձեւնաւորլին իբրև ծրագիծ կամ յատակածիր նկատել:

Սրոց թարգմանչաց յիշատակին լծորդելով Ս. Գրոց թարգմանութեան և զայն հնարաւոր դարձնող հայ գիրերու դիւտին յիշատակութիւնը, և այս ամէնուն կատարումին օրը հռչակելով «Տօն Ազգային և Եկեղեցական», ոչ այլ ինչ ըրած կ'ըլլանք անտարակուսելիօրէն բայց եթէ յաւերժացնել յիշատակը՝ Կորինի վեմ բացատրութեամբ՝ «աստուածագործ մշակութեան» այն փառաւոր շարժումին, զոր իրենց դարուն մէջ յառաջ բերին Սուրբ Սահակ և Սուրբ Մեսրոպ, իրենց աշակերտներով, շարժում՝ որո՛ւն կ'անցնին կը թռչին դեռ մինչև այսօր ամէնուս սիրան ու միտքը, «Ազգային Մշակոյթ»ի այժմ արդէն այնքան սիրելի դարձած բացատրութեան մէջէն:

Եւ արդարև, ազգային և եկեղեցական բարեկարգութեան համար, որուն խոկումովը կը սիրենք յուսալ թէ սկսած է արդէն համագորաւելի ամէն Հայ, չի կրնար ըլլալ աւելի գեղեցիկ և կենդանի նշանաբան մը քան թարգմանչաց և իրենց գործին օրինակը:

Բարեկարգութիւն . . . այդ հոգեւոր յեղաշրջումը մէկ անգամ միայն լիովին և հրաշալի արդիւնաւորութեամբ իրականացաւ այս ազգին գոյութեանը մէջ, այն դարուն՝ ուր ծնան և գործեցին մեր մեծանուն և անմահ բարեկարգիչները. արդ, այսուհետև ինչ որ փորձուի մեր մէջ այդ անուան տակ, ոչ այլ ինչ պէտք է ըլլայ եթէ ոչ վերանորոգումը կամ շարունակութիւնը միայն անոնց ձեռքով այդ կատարուածին. այսինքն «աստուածագործ մշակութեան» մեծ շարժումին:

Մօտեցնել կրօնքը ժողովուրդին. այս միայն էր և եղաւ անոնց նպատակը, իրենց գործին ամբողջ ընթացքին. այս պէտք է լինի նաև հիմակ հետապնդուելիք միակ բանը բոլոր այն աշխատութեանց միջոցին, զորս առաջադրած ենք ընել:

Կրօնքով կենագործել ազգը. երբ Աւետարանին առջև է որ այսպէս կը խորհի մարդ, ոչինչ կայ իր մտածումին մէջ արտակարգ և անիմաստ. «Գրիստոնէութիւնը այն կրօնքն է որ նոր ի նորոյ մարդկային բնութիւն մը ստեղծեց, կամ վեր հանեց զայն իր կործանումէն և կանգնեցուց զայն ընդ միշտ»: Այն ոգեկան հրաշալի գօրութիւնն է ան՝ որ յեղաշրջելով անհատն ու ընկերութիւնը, կ'ուժովցնէ անոնց մէջ ինչ որ ունին անոնք ի բնէ գեղեցիկ և ազնիւ, և այսպէս կը բարձրացնէ իրենց կեանքին արժէքը:

Ձատագովական էլերէ փրցուած տողեր չեն ասոնք, այլ ապրուած կեանքի զգացումներ. երբ Գրիստոնէութեան վրայ է խնդիրը, պէտք չկայ բնաւ այդպիսի հնարքներու: Եթէ այս թերթին քանի մը սիւնակներուն վրայ չսկիւրալի մէջ միայն շարակարգէինք մեծ խորհողներէ անոր ի նպաստ արուած վկայութիւնները, առանց յիշելու անունները անոնց որ ըսած են զանոնք, ու յետոյ,

ուրիշ թիւի մը մէջ եթէ յայտնէինք թէ ո՛վքեր են որ մտածած են այդպէս, պիտի գարմանայիք թէ ի՛նչպէս անոր հակառակորդ կամ այդպէս ճանչցուած միտքեր այնու հանդերձ այնքան սքանչացում ունին անոր մասին: Այո՛, որովհետեւ «ճառագայթը չի թաղուիր»: որովհետեւ ճշմարտութիւններ կան, զորս ուրանալու համար, միտքը նախ պէտք է ինքզինքը ուրանայ:

«Քրիստոնէութիւնն է որ ստեղծեց արդի ազգերը. ա՛ն պիտի պահէ զանոնք», պոռացեր էր օր մը Պալզաք: Բայց մենք պէտք չունէինք այդ աղաղակին, հասկնալու համար թէ արդարեւ ի՛նչ ազգապահպան գորութիւն թաքշած է միշտ մեր պաշտած կրօնքին մէջ: Այս ճշմարտութեան խելամտութեամբն էր որ մեր երկնային նախնիք նախ ազգը Աւետարանին առաջնորդելէ վերջ՝ Քրիստոնէութեան առաջին իսկ դարերուն, յետոյ գերագոյն ճիշդ ըրին անոր բարոյականին ամբողջ գորութիւնը իլեցնելու համար իր կեանքին մէջ, անով արիացնելու և անփորձ պտնելու համար զայն իր գոյութեան շուրջը խոնուած անհուն վտանգներուն դէմ:

Այդ էր մեզի համար ճշմարիտ բարեկարգութիւնը. ու զիտեք ամէնքս թէ ի՛նչ-բարի է անմահ արդիւնքներով պսակուեցած անիկա: Բարեկարգութիւնը երկրորդական, չորրորդական հարցերու կամ գործերու մասին զեղչումի կամ յաւելումի կարգադրութիւնը չէ բնաւ. անիկա ժողովուրդներու կեանքին գերագոյն յեղաշրջումովը անոնց հոգիին մէջ նոր ու փրկարար մտատիպարի մը կառուցումն է. բոն մը, որ, ինչպէս ըսինք, եղած կատարուած է արդէն անգամ մը և ընդ միշտ մեր մէջ տասնեկինդ դարեր առաջ: Ու հիմակ, առաջարկուած այդ կարգադրութիւնները, յաւելումի կամ յապաւումի այդ արարքները ոչ այլ ինչի պէտք է ձգտին, եթէ ոչ սրբելու փոշին կամ մաքրելու մամուլները, որոնք ժամանակի ընթացքին կրնան զոյացած ըլլալ արդարեւ ազգովին ընդ միշտ մեր պաշտած իտէալը մարմնացնող այն Հաստատութեան վրայ, որ մեր առաքելական և սուրբ Եկեղեցին է:

Կենսագործիկ ազգը կրօնքով. ա՛յս եղած է յաւէտ այդ նուիրական Հաստատութեան նշանաբանը, անոր առաքելութեան ոգին:

Բարեկարգութեան, այսինքն մեր նախնեաց բացած ճամբէն երբ կը պատուատուինք մօտենալ անոր, այդ դարաւոր Հաստատութեան, մեր Եկեղեցիին, պատիաւ պարտինք մնալ ամենէն աւելի այդ նշանաբանին: — Աւելի մօտեցնել և ընտանի ընծայել Եկեղեցին ժողովուրդին. առանց երբեք ոչինչ եղծելու իր առաքելական, արեւելեան, ազգային և վաղնջական նկարագիրէն, որուն մէջ է իր բովանդակ վեհութիւնը. առանց թոյլ տալու որ արդիական թեթևութիւններ իրենց ստուերը խողցնեն անոր վրայ: Մօտեցնել կրօնքը, Եկեղեցւոյ ճամբով, ազգին կեանքին, բայց նաև հանել Ազգը, քրիստոնէական դաստիարակութեամբ, Աւետարանի բարոյական բարձրութեան:

Թարգմանչաց օրինակը. անո՛ր պէտք է նայինք շարունակ, իբրև էլին վերևը դրուած ախպարին:

Ահա՛ հրամանին և հրահանգին մէջ և նկատուած կցորդութիւնը:

ԿՐՈՆԱԿԱՆ

“ՈՋ ԱՌԱՆՑ ԱՐԵԱՆ”

(Բ. ԿԻՐ. ՅՂՈՒԹԵԱՆ)

(ԵՐԲ. Թ. 1-9)

(ՏՕՏ կարգովիկ էշմամնի)

Սրկնքը չէ որ կը տանի մարդը ճշմարտութեան, այլ ունի, այսինքն նուիրումին աստուածային զգացումը: Առաջինը պարտականութեանց կանոնն է լսիկ. փորձառութեան մակարեւում և արամայանութեամբ հետեցում և կրկնացութեան մը, որ կը ցուցնէ անշուշտ ուղիղ ճամբան. բայց երկրորդը անբացատրելի ուղիղութեան հազոյն մէջ իշած և հոն շարժումն ինքնաբերական ոյժ յառաջացում ան ներգործութեանն է որ ատով իսկ մարդը ներս կը մղէ այդ ճամբէն:

Այս տեսութիւնը սրտագրաւ օրէն իրականացած կը գտնենք Աստուծոյ ժողովուրդին կրօնական կեանքի երկու շրջաններուն մէջ, որոնց մին Հին Ուխտն է, կամ Օրէնքի Տնտեսութիւնը, իսկ միւսը՝ Նոր Ուխտը, կամ Շնորհաց Տնտեսութիւնը:

Առաջինին մէջ՝ կրօնքը արդարեւ ոչ այլ ինչ է կարծես եթէ ոչ ծրարական պարտականութեանց կատարում մը միայն. երբայց ոչ Թղթին հեղինակին մտածումին մէջ նկարագրուած առաջին խորանն էր ան, Սրբութիւնը, ուր սյամենայն ժամ մտանէին քահանայքն, զպաշտամունսն կատարելու. ինչ որ կար անոր մէջ, աշտանակը, սեղանը և հացն նուիրացոյ, կեանքի իրեր են համակ, երկրաւոր սրբարանի (= աշխարհական սրբութիւն) պատկանեալ ամէնքն ալ:

Երկրորդին մէջ՝ կրօնքը խորհուրդ է գլխավորին. նոյն հեղինակին մտածութեան համեմատ, ամէն ինչ որ կայ անոր մէջ՝ խորհրդանշանական է կատարելապէս. ոսկի բուրձաբ կամ խնկոց սեղանը, ուր բոլոր պատկերն է հոգեկան վերացումին, տապանակը՝ որ կը նշանակէ յոյսին անկողինը՝ չափանութիւնը, մանանան՝ որ երկնային սնունդն է, ծաղկած զաւաղանը՝ որ հոգեւոր իշխանութիւնն է, կտակարանաց տախ-

տանները՝ որոնք յայտնութեան գրի առնուած խօսքերն են. ու խորանը՝ սրուն մէջ կը պարունակուին այս բոլորը, կը կոչուի Սրբութիւն Սրբոց:

Առաջին դարու քրիստոնէական բարբոտումով իսկ արդէն, Սրբութիւնը Օրէնքն է, այն՝ որ Մովսէսով զրուեցաւ, իսկ Սրբութիւն Սրբոցը՝ Շնորհքը, այն՝ որ Աւետարանով պիտի բերուէր աշխարհի: Առ ինչպէս երկու խորաններուն իրարմէ քննարկել տարբերութիւնը ոչ միայն այն էր որ մինչ մէկուն մէջ քահանան ամէն օր կը մտնէր պաշտամունք կատարելու համար և միւսին մէջ՝ քահանայապետը միայն, տարին միայն մէկ անգամ, այլ այն մտնաւանդ որ այս վերջինը պարտաւոր էր ինչ մտնել ուղի ունայ արեան, նայնպէս Մովսէսականութեան և Քրիստոնէութեան մեծագոյն տարբերութիւնը կը կայանար նուիրումի կամ սիրոյ մեծ խորհուրդին մէջ — Քրիստոնէին տեսականին մէջ, քահանայութիւնը պատկերն է լոկ Յիսուս Քրիստոսի, «Բա՛հանայապետին յաւիտենից» . Սրբութիւն Սրբոցը, սւր կը մտնէր ան տարին անգամ մը՝ արևմտին զաւարակաց, կը խորհրդանշէր երկինքը, սւր մտաւ ան անգամ մը միայն իւրման իր երկրաւոր կեանքին, իրմէ իսկ հեղուած արեան ճամբէն:

Առ ամէնուս հաւատքն է որ կը սովորեցնէ ալ մեզի թէ իր այդ արիւնով, որ մարդոց նկատմամբ անոր աստուածային սիրոյն անմահ զբաւականն է, այժմ, այդ արիւնով, այսինքն նուիրումի այդ կենդանի գործով է որ միանցած ընդ միշտ բացուեցաւ Սրբութեանց Սրբութեան վարպետը, ուրկէ այսուհետեւ ազատ մուտք պիտի ունենան զէպի յաւիտենական կեանք, այսինքն զէպի փրկութիւն, ամէն անոնք որ կը հաւատան մեզքէ ազատութեան, Հնդկաց փրկարար ներգործութեան և բարի և սուրբ կեանքի արժանաւորութեան:

Ծորչափ կայ առաջին խորանը, այսինքն որքան ատեն որ օրէնքին գաղափարը կ'իշխէ կրօնքին մէջ, ու ծէսն ու պաշտամունքը միայն կը լեցնեն հաւատքին կեանքը, անշուշտ, անմոռ ինչ մնաց սրբութեանց այսինքն փրկութեան ճամբան: Օրէնքը, ծէսը, պաշտամունքը կը ցուցնեն զայն, բայց սէրը, նուիրումի ոգին է միայն որ կը մտցնեն անոր մէջ:

Առանց սիրոյ, կրօնքը անհասկնալի է. զի ուէրն է նոյն իսկ կրօնքը, քանի որ Աստուած ինքնին սէր է. արիւնը, իբրեւ գերագոյն իրազորութիւն սիրոյ զգացման, այդ հատուածին մէջ զայդ միայն կը նշաւ նսկէ:

սիւ առանց արեանո՞. առանց անկեղծ, անվերապահ և անխիբի նուիրումի, ոչ ինչ կայ կեանքին մէջ գեղեցիկ, բարի, փրկաբար և տպաւորիչ: Բոլոր մեծագործութիւնները, ամէն աստղեկութիւն, բոլոր նահատակութիւնները, ամէնքն ալ սիրոյ կամ արեան սկզբունքին վրայ կը բարձրանան:

Թ. Ե. Գ.

ՀԱՒԱՏՔԻ ԿԵԱՆՔԻՆ ԲԱՐՈՅԱՑՈՒՑԻՉ ԱՐԴԻՒՆՔՆԵՐԸ

(Գ. ԿԻՐ. զինի Հոգւոյ զարթեան) (ՀՌՈՎԱ. Զ. 12-23)

Քրիստոնեան, թէև Քրիստոսի հետ մեղքին համար մեռած և յաւիտեանական կեանքի համար յարութիւն առած ըլլալու իր դործոն հաւատքին շնորհիւ արդարացած՝ այսինքն փրկութեան ընդունակ դարձած, բայց դարձեալ ապարի միշտ գորչանալ զինքը ըրջապատող վտանգներէ: Քրկուելու արժանացած ըլլալու գիտակցութիւնը իր մէջ պէտք է ծնի փրկութեան այդ շնորհը անկողուստ պահելու տեական իղձ: Պէտք է ընա մտռնայ թէ, արդարանալէն ետքն ալ, ցորչափ կ'ապրի մարմինի մէջ, որ վերջապէս լի է տկարութիւններով, ընդունակ է միշտ փորձութեանէ Մեղքը՝ այդ մարմինը նոյն իսկ գործածելով իբր զէնք՝ կըրնայ յարձակիլ իր հոգւոյն վրայ: Հարկ է հետեւաբար որ դիմարութեան ոյժ չինէ և պահէ շարունակ իր մէջ, որպէսզի այն ինչ կինազորութեամբ հոգին կրկին չմահանայ մեղքին թակարդներուն մէջ բռնուելով:

Ճկանքը կուի էն. բայց այս խօսքը ճշմարիտ է քրիստոնէական իմացմամբ և փրկագործութեան տեսակէտով ըմբռնուած աստեմ մահաւանդ: Հաւատացեալին մէջ, կեանքը կուի մը պէտք է լինի միշտ, հոգիին կողմէ մղուած՝ մարմինին յուր ազ-

գուցեմբուն և աշխարհի հրապուրանքներուն դէմ: Ու քրիստոնեան պիտի կարենայ միշտ պահել իր ներքին զօրութիւնը այդ կուրին մէջ, որչափ աստեմ ի մարմնաւոր ստ սկզբունքը թէ սՅրէնքի տակ էջ այլ ես ինքը՝ այլ շնորհք: Ինչպէս մարտիրոսը չ'ընկերիկի որքան ժամանակ կրնայ նայուածքը չկատել իր դունդին դրօշէն, նոյնպէս քրիստոնեան իր հոգեւորական պայքարին մէջ կը մնայ անվերք, ցորչափ չի մոռնար այդ մտածումը Մեղքը, ըստ ինքեան, զօրութիւն մ'է արդարեւ՝ երբ աշխարհի անկուններէն նայուի իր վրայ, քրիստոնէին մէջ «գահանկէց թագաւոր» մըն է սակայն, որ այլ եւս պէտք է կարենայ տիրել անոր վրայ:

Շնորհքը, Աստուծոյ սիրոյն այդ քաղցրութիւնը, ծագած է այլ եւս իր մէջ եւ լուսաւորած իր ներքինը. անկարելի է որ քրիստոնեան այդ լոյսին մէջ չտեսնէ զայն, այսինքն չճանչնայ այդ շնորհքը, իբրեւ մեղքին տեղ բարձրացած նոր տէր մը, որ այսուհետեւ ալ վարիչ ոյժը պիտի ըլլայ իր կեանքին:

Մարդուն համար, որ վերջապէս բացարձակ էակ մը էջ, կախումի հարկը կը մնայ կարծես միշտ իբրեւ մէկ պահանջը նոյն իսկ իր բնութեան. այդ հարկին հետեւանքով է որ անիկա ենթարկեալ կը մնայ միշտ իրմէ հզօրագոյն զօրութեան մէջ շնորհք է, այսինքն մարմինին իշխանութիւնը, երբ դեռ ճշմարտութեան հաւատքը էջ լուսաւորած զինքը: Քրիստոնեան, լուսաւորուելէն ետքն ալ, Շնորհքը իր մէջ ծագելէն և իր զայն անշէջ պահելէն ետքն ալ, սակայն, մէկ անգամէն և բոլորովին զերծ չի մնար անշուշտ խաւարին ճշող ազդեցութիւններէն. Աստուծոյ թէ մեղքին ծառայելու հարցումը բաւական աստեմ կը պահէ զինքը երկուսնորք մէջ. հաւատքին արդարացեցիկ ազդեցութեան մասին երբեմն պատրանքներ կը կազմուին իր մէջ՝ մեղքին հետեւանքները կ'ընել չկարենալու աստիճան: Եւ սակայն, երկուսնորք կը փառափ կեանքահետ, քանի հաւատացեալը աւելի գիտակցութեամբ անդրադառնայ իր նախկին տիրող ըրած իր ծառայութեանէն իբրեւ եկած մահացեցիկ ազդեցութեանց վերայ, և քանի աստեմ և սուրգէ թէ իր նոր տիրող մատուցած իր ծառայութիւնը որչափ կենարար և փրկաւետ է իրեն համար:

Այսպէս, թէև երկու պարագային եւ ենթարկումի եւ հետեաբար ծառայութեան վրայ է խնդիրը, բայց պարզ է թէ առաջին պարագային մէջ, այսինքն մեղքին ներքեւ՝ գերութիւն է այդ ծառայութիւնը, քանի որ դէպի յոռին կը տանի ան եւ կ'ընկէէ հոգին, իսկ երկրորդ պարագային՝ աշխատանքի եւ բարոյական շնորհիւնն գործ է կատարուածը, որ կը զօրացնէ բարոյականը։ Երկու պարագաներուն մէջ ալ մարմինն է ծառայութեան գործիքը. անով է որ մարդ կը փցնէ իր հոգին, ենթարկուելով անոր իշխանութեան. անով է որ կը բարձրացնէ զայն, երբ կրնայ ենթարկել զայն իրեն։ Մեղքէ տարուած մարդուն ձեռքին մէջ իր

մարմինին անդամները գէնք են պղծութեան եւ անօրէնութեան, իսկ շնորհքն սրբուածին համար՝ գէնք սուր գործերու կատարման, արդարութեան եւ յաւիտեական կեանքի ստացման։ Ասով է որ կը բացատրուի կրօնական առողջ բարոյականի ազդեցութեան տակ արդիւնազորութեամբ ընկերային եւ քաղաքակրթական կեանքը, որուն տխուր հակապատկերը միայն կը ներկայացնէ ըստորին կիրքերէ եւ անբարոյ սկզբունքներէ քայքայուած անհատական եւ ընկերային կեանքերու տեսարանը։ Անհրճելի է առաքելական պտտգամը. «Թողա՛կ մեղաց մահ է. իսկ շնորհքն Աստուծոյ՝ կեանք յաւիտենից»։

Ք. Ե. Գ.

ՄԱՆ ԵՒ ՅԱՒԻՏԵՆԱԿԱՆ ԿԵԱՆՔ^(*)

«Բարի եւ օր մահուամբ՝ քան զօր ծննդեան» (ԺՈՒ. Ե. 2)

Երէկ մեր Փրկչի Յաղթանքեան Ս. Նշանի մեծագոյն տօնն էր — Խաչվերաց —. այսօր Մեծիւոց է Խաչի, այսինքն յիշատակի օրը։ Անով փրկուած նշնեցեալներուն, անոնց՝ որոնք իրենց հաւատացեալ կեանքը կնքեցին անոր յաղթական հոգւանիւն տակ. հաւատացելն անոր զօրութեան ու անով յաղթեցին աշխարհի, եւ այժմ անխռով կը նշնեն անոր շուքին ներքեւ, որ կանգնած է իրենց շիրիմներուն վրայ։ Մեր սիրելիները կը նշնեն իրենց յաւիտեական քուռնը՝ միտահ անոր ամենայաղծ զօրութեան, որմէ կը սարսափին սանդարամետք ու կը սարսի սատանան։

1. — Այս պահուս, անտարակոյս, մինչ ամենուս մտածումը կ'երթայ դէպի մեզմէ բաժնուած մեր սիրելիները, մեր մտքին առջև կը ցցուի կեանքի մեծագոյն հարցը, մահուան ու հանդերձեալ կեանքի յաւիտեական, կնճոտ, անլուծելի խնդիրը. ո՞րք են մեր սիրելիները, կ'ապրին, լի՞նչ է անդնական կեանքը։

Մահուան մտածումը անախորժ է, եւ թունաւորիչ ու հակառողջապահիկ կը նշկատուի, սակայն, իմաստութիւն չէ խաբկանքներ մշակել, եւ կոյր ձեանալ մահուան իրականութեան առջև, ու խոյս տալ կեանքի մեծագոյն հարցը քննութեան ենթարկելէ. աւելի՛ լաւ է գիմակայել իրողութիւնները, վասնզի ճիշդերը այն են՝ ինչ որ են, ու անոնց հետեանքը պիտի ըլլան այն՝ ինչ որ պիտի ըլլար. ինչո՞ւ ուրեմն, պիտի ուզենք խաբուիլ։ Ը՞վ կրնայ մոռնալ Ջրհեղձի ահաւոր պատկերը, որ իրական նկարագրութիւնն է աշխարհի մեղաւոր հանդըներու մէջ ընկնողուած մարդոց կեանքին։

Ամէն պարագայի տակ, անկարելի է խուսափիլ մահուան խորհուրդէն։ Երբ մահը կը խլէ մեզմէ մեր սիրելիները ու կը հեռացնէ մեր աչքերուն ուրախութիւնը՝ սուգ ու թախիծ բերելով մեզի, չենք կրնար խոյս տալ հետեալ մտալիկի հարցումէն. — օ՞րք է ան այժմ, կ'ապրի՞՞ Երբ կեանքը երթալով կը հասուննայ ու իր վախճանին կը մօտենայ, եւ մենք աւելի բարեկամներ կ'ունենանք միւս աշխարհին մէջ — որոնք մեզմէ բաժնուած են — քան թէ այս աշխարհին վրայ, բանաստեղծին հետեալ բառերը կուզան մեր շրթունքին

(*) Քառոց, խօսումը Հոկտ. 27ի երկուսրորդ օրը, Մեծեւոց Խաչվերացի բոս Հին Տոմարի, Ս. Փրկչի վանքը եկեղեցւոյ մէջ։

ծալրը, ակնոնք ամէնքն ալ գաջին Լոյսի թագաւորութիւնը ու եւ միմիակ մնացած հիմ հոսոյ։ Երբ տարիքը կը լցնուի, ու մեր կեանքը իր սահմանափակումին կը մօտենայ՝ հետեւել մտածումը անպայման կը յաճախէ մեր մտքին։ Բնականաբար օրը կը մերձենայ, սակայն, անորոշ է ինծի համար, թէ և անխուսափելի։ Մէջ օք կրնայ արդիւն գայն։ այդ մտածման հետ կուգայ նաեւ երկիւղը, բնական անարեւելիք ոչնչւնչացումէ, և բնազդաբար կը կտրելինք միզի ծանօթ միակ կեանքին։

Մահուան խորհուրդին լուծումը գերիվերի է մարդկային ամէն կարողութենէ անուշտ, գիրիւն է խորհիլ՝ թէ բնական օրէնք մըն է մահը, ինչպէս կ'ըսեն ամառք, որով հակաշուշուած է կենդանական բովանդակ ստեղծագործութիւնը։ Եւ թէ ան գոյութիւն ունէր մարդուն ստեղծումէն նոյն իսկ դարեր առաջ։ Սակայն, որքան ալ որ բնական ըլլայ մահը կեանքի ստորին առախաններու վրայ, բացառիկ նկարագրի մ'ունի ան մարդուն համար, վասնզի, մարդը ընդդիմակ իմացականութեամբ ու բանականութեամբ օժտուած միակ էակն է երկրի վրայ, որ աստուածային արարչագործութեան պսակը, գլուխ-գործոցը կը նկատուի։ Անիկա հատորներ կը գրէ կեանքի նշանակութեան մասին, ու կը խորհրդածէ անոր իմաստին ու նպատակին վրայ։ Թէ ուրիշ կուգամ, ինչո՞ւ կ'ապրիմ եւ ս'ըմ կ'եքրամ։ Եւսինքն, ի՞նչ է իր ծագումը, ո՞վ ստեղծած է զինքը, և ի՞նչպէս։ Թէ ինչո՞ւ ստեղծուած է, ի՞նչ նպատակի ուղղուած է իր կեանքը։ Եւ վերջապէս, ի՞նչ պիտի ըլլայ իր վախճանը, պիտի ապրի մահուանէ յետոյ։ Ու միշտգիտ ան ծրար գիրներ կը մշակէ այս կեանքին համար, և զուարթ, վարդապետ երազներ կը հրւսէ։ Կա՛մ յանկարծ, մահը կը յարձակի իր վրայ, կը խափանէ իր ծրագրերը, ու կը խորտակէ իր անկախութիւնները։ Ուստի, երբ մարդ այս մտքով կը խորհի, մահը անհնական կը թուի իրեն, ու կը հարցնէ ինքնիրեն. «Ինչո՞ւ Աստուած որոշած է միացնել անմահ հոգի մը մահկանացու մարմնի մը հետ»։ Հինք կրնար պատասխանել. բայց քրիստոնեան կը հաւատայ Աստուծոյ բարի ու արդար ցարխանամուրթան։ Մեր հաւատաքը հիմնուած է Յիսուսի անսուտ խոս-

քերուն վրայ։ Վի՛նչ որ կ'ընեմ, դուք այժմ չէք գիտեր, բայց յետոյ պիտի գիտնաք։ Սակայն և այնպէս, գոնէ մենք կրնանք կատարելա յտասութեամբ տեսնել մեր անցաւորութիւնն ճշմարիտ իրականութիւնը, ու մեր կեանքի կարճութիւնը հրամայական ստիպողութիւն կուտայ մեզի գործի մղելու համար մեր բովանդակ էութիւնը, մեր բուրյոյ յոյժերը, որքան ատեն որ ժամանակ ունինք, քանի տարիները կ'անցնին, տրիպտիկութիւնը կ'աւելնայ, ապա, կամ երբեք զարագաջ մը կ'ըլլայ մեզի համար։ Մահուան ստեղծութիւնը եւ իրմէ յետոյ գալիքին անորոշութիւնը անճանելի հանգիստութիւն մը կուտան կեանքին։ Այս մտածումը կը խորացնէ մեր խորհուրդները, ու կը սանձէ մեր գոռոզութիւնը։ Դժուար է ըսել՝ թէ որքան մեծ կրնային ըլլալ մարդկային յանդգնութիւնն ու յաւակնատութիւնը, եթէ մահուան ստուերը երկիւղ չազդէր մարդուն, ու չստիպէր զայն ինքնագիտակցութեան գալու՝ թէ բացարձակ կախում ունի գործութենէ մը, որ իրեն սեպհական գործութիւն մը չէ։ Սուկայի երգիծանք կայ հետեւեալ նախադասութեան մէջ, մարդուն ուղղուած. «Հագարտ ես, ո՞վ մարդ, դո՛ւն, որ փռել ես ու մոխրո՞ւ»։

2. — Սակայն, բիւսոնեական աստուածային յայտնութիւնը փարատեց այդ մասը խաւարը մարդկային հոգւոյն վրայէն, ու անմահութեան երկնային լոյսով լուսաւորեց զայն։ Թէ ի՞նչ փոփոխութիւն յառաջ բերաւ Յիսուս մահուան ու հանդերձեալ կեանքի մարդկային հասկացողութեան մէջ՝ Պօղոս առաքեալը կրնայ յիշել իբրեւ լուսաւորոյն օրինակը։ — Պօղոս, որ օր մը զէմ յանդիման կը գտնուէր ի՛ր իսկ մահուան խնդրին, այս ու հանդերձեալ կեանքի մասին կ'ըսէ. «Ինծի համար ապրիւն Քրիստոս է», այսինքն իր երկրաւոր կեանքը ի Քրիստոս եղած կեանքն է, չի կրնար առանց Քրիստոսի կեանք ըմբռնել. ու կ'անցնէ մահուան մասին. «Եւ մենք ի՛նչ չուինք, վասնզի մահը զինքը աւելի մօտիկ միութեան պիտի բերէ Քրիստոսի հետ։ Ս. Պօղոս չէր կրնար վայրկեան մ'իսկ ընդունիլ՝ թէ երկրաւոր կեանքն է իրականութիւնը, իսկ երկնաւոր կեանքը ստուեր։ Յետ-մահու կեանքը փառաւոր է, որովհե-

տե հաւատացեալը աւելի կը մերձեցնէ Յիսուսի: Պողոսի համար մահը աւելի լաւ է, վասնզի շուտով Յիսուսի հետ պիտի ըլլայ՝ Անոր անճառելի փառքին մէջ: Ինչ որ կը յիշեցնէ մեզի մեծ պատմաբանի մը խօսքը իր մահամերձ դասեր ուղղուած. «Ես դիմեցի, զա՛ւտկա, շուտով Յիսուսի հետ պիտի ըլլաս»: Բայց Պողոսի պարտականութիւնները զինքը կը պահեն հոս գեռ ժառմանակ մըն ալ. մեծ դատ մը. վստահուած է իրեն. հաւատացեալներու սիրոյն, որոնք պէտք ունին իր առաջնորդութեան և օգնութեան՝ ստիպուած է հոս մնալ գեռ: Ան կը զգայ թէ իր գործը աւարտած չէ տակաւին. սակայն, ան կը նայի հանդերձեալ կեանքին, և ո՛չ թէ այս կեանքին. թէ և այս տեղի ստորին չըջանակի մէջ կը զըտնուի, սակայն, իր ակնարկը ուղղուած է անդինականին, վերինին, ուր է իր սիրտը, վասնզի հոն է իր Տէրը. ու անհամբեր կը սպասէ այն օրունան՝ երբ պիտի արտօնուի հոն մտնել. և վերջապէս, ժամանակը եկաւ, երբ ան կրնար ըսել. «Բարի պատե՛րազմը պատերազմեցայ, ընթացքը կտաւրեցի, հաւատքը պահեցի. այսուհետեւ ինծի կը մնայ արգարտական պատկը, զոր Տէր, արդար դատաւորը՝ պիտի հատուցանէ ինծի ա՛յն օրը, և ոչ միայն ինծի, այլ նաեւ բոլոր անոնց՝ որոնք կը սիրեն իր Յայտնուութիւնը» (Բ. Տիմ. Գ. 7-8): Սուրբ մը միայն կրնար ըսել այս բոլորը, ասիկա հասարակ մահկանացուի լեզու չէ, այլ հոգեւոր առաքելի մը, մեծ տեսանողի մը, որ ամէն ինչ յանձնած է Յիսուսի, եւ որուն աչքերը անկեպտոյց են յաւիտեական արժէքներու:

Թէ և Աստուած արտօնած է մահուան գոյութիւնը, սակայն, Իր Միածին Որդին անձամբ եկաւ բաժնեկու համար զայն: Յաւիտեական Որդին առաւ մեր մարդկային բնութիւնը, և անով անցաւ մահուան ահաւոր փորձառութիւնէն. մարմնացեալ Փրկիչը մեռաւ՝ մահը ընկելով մեր փրկութեան ճշմարիտ միջոցը. Յիսուս մեռնելով մահը փոխակերպեց. իր մահուան ատեն ըրաւ հեռեւեակ մեծ խոստումը իր ճով խաղաւած մեղաւոր՝ բայց զղջացած աւազակին. «Այսօր, ընդ իս իցես ի դրախտին»: Հանգրծեալ կեանքը խաւարի մթին իշխանութիւնը չէ այլեւս, վասնզի Փրկիչը մտաւ հոն ու երկ-

նային ճշմարիտ լոյսը շողաց մեռեալներու աշխարհին մէջ:

Այսպէս, Աստուածորդին իր Յարուսթիամբ յաղթեց մահուան ու մարդկութիւնը ազատեց անոր գերութիւնէն. և մեզի տուաւ մեծագոյն խոստումը անահաւթեան՝ ըսեալով «Ես եմ յարութիւն և կեանք, որ հաւատայ իս, թէպէտեւ մեռանի՛ր՝ կեցցէ՛ք»: Այլեւս մենք կրնանք աներկիւղ ըսել «Մէր է մահ յաղթութիւն թո՛ւ, ո՛ր է դժոխք խայթոց քո» (Ա. Կոր. ԺԵ. 55):

Աստուածային լոյսը՝ զոր Աստուածորդին արձակեց ապագայի ահաւոր իրականութիւններուն վրայ՝ Գրիստոնեական կրօնքի փառաւոր մենաշնորհն է, ուրիշ ո՛չ մէկ կրօնք, անկէ առաջ և անկէ յետոյ, կրցաւ տալ մարդկութեան այդ աստուածային Յայտնութիւնն ու փրկութիւնը:

Յիսուս մեռաւ՝ փրկելու համար զանոնք որ մահուան երկիւղով իրենց ամբողջ կենաց տեղութեանը գերութեան մէջ էին» (Եբ. Բ. 15): Գրիստոս լուսաւորեց մահը, ու քրիստոնէին համար ըրաւ ա՛յն՝ ինչ որ ընաւ եղած չէր անկէ առաջ: Իր ընկան ու իրական գէմքով ճանչցուց մեզի մահուան ուրաւականը, և մեզի առաւ մեծագոյն հաւատքին ու հաւատքը՝ որ մեզ կարող կ'ընէ ըսելու. «Մենք կը նայինք մահուան՝ Յարութեան և զալիք աշխարհի կեանքին համար»:

Ահաւասիկ, ա՛յս է քրիստոնէական հաւատքը՝ մահուան ու հանգրծեալ կեանքին նկատմամբ, որ անճառելիօրէն փառաւոր է. ասակեց, մեզ մահկանացուներս յեղինջով ենք ու վախկոտ. մերթ մերթ անհաւատք հաւատքի մէջ, ուստի, պէտք է հաստատ հաւատք ունենալ Յիսուսի խօսքերուն ճշմարտութեան վրայ, եւ մեր տրտմութեան ու դժբախտութեան ժամուրուն, երբ մահ մարդկային բնութիւնը փորձի կ'ենթարկէ մեր հաւատքը, յիշենք Փրկչի մխիթարիչ խօսքերը. «Թո՛ղ ձեր սիրտերը շխտովին, հաւատացէ՛ք Աստուծոյ և ինծի, իմ հօր տանը մէջ շատ օթեւաններ կան, եթէ չըլլալին, պիտի չըսէի ձեզի. ես կ'երթամ ձեզի տեղ պատրաստելու համար. և պիտի գամ դարձեալ ու ձեզ հետս առնեմ, որպէսզի, ո՛ր որ ես եմ, դուք ալ հո՛ն ըլլաք» (Յովհ. ԺԳ. 1-3):

3. — Այդ, հրք մահը նկատի կ'առնուի իր այս ճշգրիտ իմաստով, հրք քրիստոնեան չի վախնար մահուան հրկիւղէն, այլ ընդհանառակն, անձկանօք կը սպասէ այդ օրուան՝ որպէսզի կարենայ գէժ-յանդիման վաշիւրը Աստուծոյ ներկայութեան շնորհքը, ա՛յն ատեն կը ճշմարտութիւն Ժողովողին իմաստուն խօսքը՝ թէ՛ «Մահուան օրը աւելի լաւ է քան թէ՛ ծննդեան օրը»։ Բայց, պիտի առարկեն շատեր, ի՞նչ տարօրինակ հաւատում, միթէ բնական զգացում չէ՞ որ՝ հրք մէկը կը ծնի, իր բոլոր ազգականներն ու անոնց բարեկամները կը հրճուին և կ'օւրախանան։ Ինչդեհ, հրք մէկը միտնի, անմիջապէս մահուան տխուր հրեշտակը իր սև թևերը կը տարածէ անոր ասն վրայ, տրտմութիւն, լաց ու կոծ կը տիրէ իր ծընողքին ու ազգականներու շրջանակին մէջ, ամէնքն ալ կ'ողբան որ զինքը կորսնցուցին, և շատ անգամ յուսահատօրէն կը կոծեն ու կ'ողբան։ Այն ատեն, դուն ըսէ թէ՛ «Մահուան օրը ծննդեան օրէն աւելի լաւ է»։ ո՞վ կ'ուզէ հաւատալ քեզի, ի՞նչ անիրատու խօսք, պիտի ըսեն։ սակայն, այդպէս չէ՞ միթէ Աւետարանի մեծագոյն ճշմարտութիւններու համար, ամէնքն ալ տարօրինակ ճշմարտազանցութիւն (paradox) չեն թուիր մարդոց, զոր օր. «Երանի՛ ազաւորաց, զի նոքա միթիթարեցին»։ «Երանի՛ ազաւորաց հոգւով, զի նոքա է արքայութիւն Աստուծոյ», «Եթէ կամիցի ոք զաւառ իս, ուրացի զանձն իւր, և առցէ զխաչ իւր և եկիցէ զկնի իմ», կամ «Որ գտանէ զանձն իւր՝ կորուսցէ զնա, և որ կորուսցէ զանձն իւր վասն իմ՝ գտնէ դնա»։ և այսպէս բազմաթիւ համարներ, որոնք առաջին ականարկով տարօրինակ ու հակասական կը թուին մեզի, սակայն, երբ ուզենք անոնց խորունկ իմաստին թափանցել ու հասկնալ զանոնք քրիստոնէական լոյսով, պիտի տեսնենք որ աստուածային խորախորհուրդ իմաստութիւն կը բովանդակեն անոնք։ Այսպէս է նաև պարագան Ժողովողի վերայիշեալ խօսքին։ Պէտք է անմիջապէս աւելցնել՝ թէ՛ այս հաստատումը բարի ու արդար հաւատացեալին համար է, և ոչ թէ մեղաւորին։

Թէ ի՞նչպէս արգարի մահուան օրը ծննդեան օրէն աւելի լաւ է՝ հետեւեալ պատճառները կուզան ապացուցանել։

Ա. — Ամենէն առաջ, պէտք է դիտել՝ թէ մահուան օրը վստահ լինելու և ալիւս, ու հաւատացեալը պահած է իր հաւաստին խոստովանութիւնը, ամէ՛ր, մինչև վերջը՝ երբ մահուկ մը կը ծնի, ո՛չ ոք կրնայ ըսել՝ թէ անիկա բարի՛ պիտի ըլլայ, թէ ոչ՛ չար։ Ի՞նչ պիտի ըլլայ անոր մանկութիւնն ու երիտասարդութիւնը, պատուաւոր անուն մը պիտի ունենայ, թէ ոչ անպատու, ո՛չ ոք կրնայ երաշխաւորել՝ թէ քրիստոնէական մաքուր կեանք մը պիտի վարէ, և ո՛չ թէ անառակ, զիջի ու վնասակար։ Չենք գիտեր թէ կեանքի մէջ ի՞նչ փորձանքներու և վտանգներու պիտի ենթարկուի Ֆիլիքը՝ քապէս ու հոգեպէս, որոնք զինքը պիտի մոլորեցնեն ու մեղքի ճամբուն մէջ նետեն։ Ան կը նմանի — ինչպէս աշխարհ եկող աւէն մահականացու — աւելո՞ծ Ժողովող վրայ առաջատու բացող նաւու մը, որուն համար երկիւղ ունինք թէ նաւաբեկութեան պիտի ենթարկուի ու կործանի, և պիտի չկարենայ անվտանգ խաղաղ նաւահանգիստը հասնիլ։ Սակայն, երբ իր կեանքի ընթացքը կատարած է, իր հաւատքը ամուր պահած, ու կեանքի բոլոր փորձանքներէն անվտանգ անցած և Յիսուսի խաղաղութեան նաւահանգիստը ժամանած է, ա՛յն ատեն, մեր մտաւախութիւններն ու կասկածները փառաւորած կ'ըլլան, և անիկա անդորրութեամբ կը ննջէ ի Քրիստոս։ ուստի, իրաւունք չունի՛ Ժողովողը ըսելու՝ թէ՛ «Մահուան օրը ծննդեան օրէն աւելի՛ լաւ է»։

Բ. — Քրիստոնեան իր մահուան օրը աւարտած կ'ըլլայ Աստուծոյ կողմէ իրեն յանձնուած կեանքի գործը։ Իր ծննդեան օրը, զեռ նոր պիտի սկսի իր կեանքի ընթացքը, ապագայի համար յոյսեր միայն ունինք՝ թէ լաւ գործեր պիտի կատարէ, սակայն, մահուան ատեն — բարի կեանքի մը փական օրը — կրնանք որոշապէս ըսել թէ ի՞նչ ըրաւ ու ի՞նչպէս ապրեցաւ, եւ վստահ ըլլալ թէ Աստուծոյ հաւատաւորիմ քնաց, ու անոր գաւառի համար աշխատեցաւ։

Մեծ գործի մը կամ ձեռնարկի մը վերջաւորութիւնը աւելի՛ փառաւոր է քան թէ սկզբնաւորութիւնը։ մենք կ'ուրախանանք երբ շէնքի մը առաջին քարը կը դնենք, երբ հիմնարկէք կը կառարկենք, սակայն, ա՛յ աւելի չե՞նք հրճուիր, երբ վերջին քարը

իր տեղը գետեղենք, ու չէնք կանգնի մեր առջև աւարտած ու գեղեցիկ:

Ե՛րբ ամենէն աւելի կ'ուրախանայ երկրագործը, ցանքի՛ առանձն, երբ կը տերմանէ յոյսերով, թէ ոչ հունձքի ժամանակ, երբ իր քրտինքին արդիւնքը կը հնձէ հրճուանքով:

Քրիստոնէական կեանքը կը նմանի զբաղացական տղոց կեանքին. դպրոց գացած առաջին տ՛րը տւելի կ'ուրախանայ սղան, թէ ոչ վերջին տ՛րը, երբ կ'աւարտէ իր ուսումը, յաջող քննութիւն կուտայ ու վըւայականը առած ցնծութեամբ կը բերէ իր ծնողքին, անոնց գնահատանքին արժանանալով, ու կը վայելէ արձակուրդի հանգիստը: Ա՛սը քրիստոնէական կեանքի արձակուրդն է, աշխարհի յոգնութիւններէն ազատելու և հանգչելու համար: Հաւատացեալին կեանքը նման է գործաւորի ծանր աշխատանքի օրուան մը, ե՛րբ աւելի գոհունակութիւն կ'զգայ, գործի սկսած ատեն, թէ ոչ գործը աւարտած ժամանակը:

Քրիստոնէին կեանքը վազքի մըցում մըն է կեանքի առաքելզին մէջ, հոգեւոր ու բարոյական արշաւ մը: Ամէն ոք գիտէ թէ մըցումներու մէջ վազողը մեծ հրճւանք կը զգայ երբ իր մըցակիցներէն աւանդէն առաջ կը կանգնի որոշողութեամբ կէտին ու մըցանակը կը չահի՛ խելով բազմութեան ծափահարութիւններն ու կեցցէ՛ն հերբ: Մեր կեանքը ալ նպատակի մը չի՛ դիմեր, մենք ալ աւելի ուրախ պիտի չըլլա՛նք՝ երբ հասնինք մեր նպատակէտիսն, ու մըցանակով պսակուինք, քան թէ երբ զեռ նոր կը սկսինք մեր կեանքի ասպարէզը, որուն գիտակցութիւնն իսկ չունինք մեր ծնած օրը:

Վերջապէս, հաւատացեալը հոգեւոր գիւնուոր մըն է. ե՛րբ ամենէն աւելի կ'ուրախանայ գիւնուորը, առաջին անգամ պատերազմի փողը հնչած ժամանակը, որ ինքքը ռազմի դաշուր կը կանչէ, թէ ոչ, երբ երկար կռիւներէ վերջ, մենք զօհաւորութեամբ կը յաղթէ թշնամիին, ու յաղթական կը վերադառնայ պատերազմէ: Քրիստոնեան ալ չի՛ մղեր հաւատքի բարի պատերազմը ընդդէմ խաւարին ու օտաւանային, ընդդէմ չարին ու մեղքին. ու երբ Աստուծոյ օժանդակութեամբ պարտութեան

կը մատնէ թշնամին, Պօղոս առաքեալի հետ կրնայ ըսել՝ «Զբարեք պատերազմն պատերազմեցայ, զընթացին կատարեցի, զհաւատսն պահեցի: Այսուհետեւ կայ մնայ ինձ արդարութեան պատին, զոր հաստուսցէ ինձ Տէր յաւուր յայնմիկ արդարն դատաւոր, ոչ միայն ինձ, այլ և ամենեցուն, որ սիրեցին զյայտնութիւն նորոգ:»

Արդարեւ, երոնները է այն քրիստոնեան, որ կրնայ ուսանիլ կեանքի իմաստութիւնը՝ առ սոս Յիսուսի աշակերտելով, որ կրնայ աշխատիլ Անոր գոտին համար՝ իրբն Քրիստոսի գործաւորը, որ կ'ընթանայ քրիստոնէական վազքի մըցումին մէջ, որ կը գլուռուրագրի Սիսուսի բանակին. անոր մահուան օրը լաւագոյնն է իր կեանքի բոլոր օրերուն, վասնզի անիկա աստուածային վկայական պիտի ստանայ՝ իր կեանքի զբաղացին. վաստակաբեկ յոգնութիւն յետոյ մշտական հանգստեան պիտի արժանանայ. իր կեանքի խտէպին պիտի հասնի, և տըւար գոտաւորը զինքը պիտի պսակէ երկնային անթաւում գափնիով. իր թշնամին ներուն վրայ յայգիւնեան պիտի ըլլայ, ու երանական հրաւէր պիտի ընդունի յաւիտեանական կեանքի:

Գ. — Մահուան օրը ծննդեան օրէն լաւագոյն է մահաւանդ անար համար՝ որ հաւատացեալը ալ աւելի կը մօտեցնէ իր Փրկչին. Յիսուսի հետ ըլլալու գերագոյն հոգեւոր երջանկութիւնը մըրթիւնէն կուտայ անոր: Ինչպէս առաքեալները անձկանօք կ'ապասէին Տիրոջ միանալու, եւ իրենց կեանքի իւրաքանչիւր օրը զիրենք քալ մ'աւելի կը մօտեցնէր Յիսուսին, ու ինչպէս Պօղոս առաքեալ անհամբիւր կը սպասէր ա՛յն օրուան՝ երբ բոլորովին Տիրոջ հետ պիտի ըլլար, ու վայելէր անոր աստուածային ներկայութեան երանութիւնը, վասնզի ա՛յդ է հաւատացեալի կեանքի խտէպն ու նըւպատակը:

Գ. — Մահուան մահիճին վրայ է որ ամենէն աւելի մարդիկ կ'ըմբռնեն աշխարհի իրական արժէքը. կեանքի ընթացքին աշխարհ կը մոլորեցնէ մեզ. կը հաւատանք իր խոստումներուն ու կ'ընդունինք իր չըւայած հաճոյքներն ու վայելքները, որոնք անցաւոր են, մահայն, մահուան ատեն մենք յստակօրէն կը տեսնենք թէ իմաւս

գուցնին խօսքին համաձայն, աշխարհը «Ունայնութիւն ունայնութեանց է» և եթէ նոյն իսկ ամբողջ աշխարհը մեկը պատկանէր, ու ամբողջութեամբ հաստատութիւնը մեր սեպհականութիւնն ըլլար՝ ոչինչ պիտի չափէինք: քաջ պիտի ըմբռնենք Տիրուանդ պատուէրը՝ թէ «Ո՛հնչ օգուտ կ'ընէ մարդուն, եթէ ամբողջ աշխարհը շտիկ, ու իր հոգին կորսնցնէ» (Մտթ. ԺՁ. 26): Ոչինչ բերած ենք աշխարհ մեր ծնած օրը, հետեաբար ոչինչ կրնանք «տանիլ մեզի հետ մեր մահուան օրը» Աստուծոյ վրայ ունեցած մեր հաւատքն ու նուիրումը պիտի կրնանք միայն խաղաղութիւն և հանգիստ շնորհել մեր հոգեւոյն:

Ե. — Մահուան օրը լուսազոյն պատեհութիւնն է հաւատացեալին համար, զօրաւոր վկայութիւն տալու Յիսուսի, իր ան կատարելագոյն կը գիտակցի որ իր ամբողջ կեանքի ընթացքին Տէրը իրեն հետ եղած է միշտ, օգնած է իրեն և առաջնորդած դէպի բարին: Ու ասիկա լաւ ազդեցութիւն պիտի թողու գլխիքը չըլկապատող ներուճ վրայ, իր ազգականներուն ու բարեկամներուն վրայ, իրեն բարի օրինակ մը:

Զ. — Վերջապէս, կարեւորագոյն պատճառը, զոր ամենին վերջը թողուցինք, ա՛յն է՝ որ մահուան օրը հաւատացեալին կը բերէ իր յաւիթեակակն երանկութիւնը, այսինքն իրականին անվախճան երանական կեանքը՝ Աստուծոյ ներկայութեան արժանացած, վասնզի սուրբերու մեծագոյն վարձատրութիւնն է Աստուծոյ ցնիլը, որ գերիվստի է մարդկային միտքէն և անճառելի: «Զոր ա՛յն ոչ ետես և ունի ոչ չուես և ի սիրտ մարդոյ ոչ անկաւ, պատրաստեաց Աստուած սրբեկեաց իւրոց» (Ա. Կոր. Բ. 9):

Եւ մինչ աղաք հանգուցեալին ազգականները կուլան անոր թարմ հոգակոյտին վրայ, անոր հոգին իրիկիք սպացած՝ անեղեակայելի փառքի մէջ յաւերժական ուրախութիւն կը վայելէ, իրենց գլխուն վերեւ Արդարեւ, ա՛յն ատեն, ապահովաբար, անոր մահուան օրը ծննդեան օրէն հազարապատիկ աւելի երջանիկ է:

4. — Պէտք էնք տեսնել զարձեւ շէշտելու թէ մահուան այս երջանիկ օրը արդարեւեւ իրաւունքն է, սուրբերուն ու

Քրիստոսի ճշմարիտ հաւատացեալներուն վերապահուած է միայն, և ո՛չ թէ մեղաւորներուն, որոնց կը սպասէ յաւիթեական դատապարտութիւնը: անոնց համար, անշուշտ, իրենց ծննդեան օրը աւելի լաւ էր քան թէ մահուան դժարիտ օրը: Արդարեւ ներուճ համար, որոնք կ'ապրին անարատ կեանք մը, դատապարտութիւն չկայ, այլ անվախճան երանութիւն:

Մարդիկ կը մեռնին, առհասարակ, ա՛յնպէս, ինչպէս որ կ'ապրին, ինչպէս որ կ'անցնեն իրենց ամբողջ կեանքը: Եթէ քրիստոնեան իր ակնարկը ուղղած է միշտ իր կեանքի նպատակակէտին՝ Որոտսի, եւ ամենուրեք Անով կ'ապրի, Անոր կը հետեւի, իր կեանքի բոլոր օրերուն ընթացքին Անոր լոյսին մէջ կը քալէ, անտարակոյս, իր կեանքի վախճանն ալ Անոր լոյսին մէջ պիտի կնքէ: Իսկ, ընդհակառակն, այս աշխարհի մէջ միշտ մեղաւոր կեանքով ապրող ինքզինքը դատապարտութեան կ'ենթարկէ ու մեղքի մէջ ալ կը փակէ իր մեղսալիք աչքերը:

Իրեն վերջին կէտ, անհրաժեշտ է հաւատաւ գիտնալ՝ թէ, որքան ալ որ մահուան օրը լաւ է քան ծննդեան օրը, ո՛չ ոք իւրաւունք ունի փութացնելու զայն, պէտք է համբերութեամբ սպասել այդ երջանիկ օրուան, վստահ Աստուծոյ արդարութեան ու սիրոյն, այսինքն, ո՛չ ոք իշխանութիւն ունի անքնական միջոցներով կանխել այդ օրը:

Քրիստոնեայն եղբայրներ և քույրեր, Աստուծոյ Միածին Որդին մեզի խոստացած է յաւիթեական կեանք, յաղթելով մահուան ու փրկելով զմեզ խաւարի իշխանութենէն, ուստի վստահ պէտք է ըլլանք իր աստուածային սիրոյն ու խոստման՝ քալելով Աւետարանի ճամբէն: Ապրիք իրեն ճշմարիտ քրիստոնեաներ, որոնք չեն վախճար մահուան ուրուականէն, այլ, ընդհակառակն, միշտ պատրաստ, ուրախութեամբ կը սպասեն իրենց կեանքի վերջին օրուան, համոզուած ըլլալով որ այդ օրը իրենց յաւերժական երանութեան նախօրեակն է: Այս համոզումով ու հաւատքով փառաւորենք կենաց և անմահութեան Տէրը, որ է օրհնեալ յաւիթեանս, Ամէն:

ԱՊԱՍՏԱՆԻ ՔԱՂԱՔՆԵՐԸ

ՀԻՆ ԿՏԱԿԱՐԱՆԻՆ ՄԷՋ

— 0 —

Ա. ԱՐԵԱՆ ՎՐԵՃԻՆԳՐՈՒԹԻՒՆԸ

Մովսէս գտաւ որ երբայիցուց մէջ հինն ի վեր գոյութիւն ունէր արդէն արեան վեժմանը ուրիշին, ուստի ան վերահաստատեց այդ օրէնքը, բայց նոյն ատեն սահմանափակեց միմիայն կանխատեսած օպանութեան պարագային: Կարեւորութենէ զուրկ պիտի չըլլար տալ այս մասին քանի մը բացատրութիւններ:

«Որ հեղու զարին մարդոյ, փոխանակ արեան նորա հեղցի արինն նորան գրուած է Ծննդոց Դիրքին մէջ (Թ 6): Ուրիշ տեղ մը կ'ըսէ Աստուած. «Եւ մարդ որ հարկանիցէ զամենայն անձն մարդոյ և մեռանիցի՝ մահու մեռցի և նա» (Դեւտ. ԻԲ. 17): Որովհետեւ այդ հեռաւոր ժամանակներուն մէջ չկային ոչ զատարաններ և ոչ զակններ, այսպիսի պարագայի մը զոհին ամենէն մերձաւոր ազգականը ի գործ կը դնէր արդարութիւնը: Այս սովորութիւնը տակաւին մինչև այսօր պահուած է վրանարեան ցեղերու մէջ, ու տեսնուած է որ շնորհիւ այս կերպ վրիժառութեան (րաք) օպանութիւնները աւելի հազուադէպ են անպատեհներու քան քաղաքարկիւ երկիրներու մէջ:

Այսպէս՝ Մովսէս օրինադրեց որ հին սովորութեան համաձայն օպանողին մերձաւորը ըլլայ արեան վրիժառու (կօէլ): «Մերձաւոր արեանն օպանեց զօպանողին» (ԹԻ. ք 15. 19): Արդէն գործադրութեան մէջ եղած օրէնքը ջնջել՝ կը նշանակէր անպատեժ թողուլ ոճիրը:

Բայց որովհետեւ անձամբ իրեններուն վրէժը լուծելու սովորութիւնը կրնար շատ անգամ ի չարն գործ գրուիլ, այդ պատճառաւ Մովսէս ուզեց մեղմել հին խստութիւնը ու արգիլել ծայրագիւղութիւնները:

Այս նպատակով անիկա խնամքով իրարմէ զատեց կանխատեսածով կամ կամաւոր օպանութիւնը պատահական կամ ակամայ օպանութենէն (Ելք. ԻԱ. 12-14), ու սահմանեց որ ակամայ մարդասպանը կարենայ ապաստանիլ մէկը այն վեց քաղաք-

ներէն (երեքական քաղաք Յօդգաննի մէկ և միւս կողմը), ուր չէր կրնար մուտ գործել արեան վրիժառուն:

Հին վրանարեաններն ալ հիմակուաններուն պէս կը մեռցնէին մարդասպանին մերձաւոր ազգականները: Մովսէս, սակայն, նոր օրինադրութեամբ մը ջնջեց այս բարբարոս սովորութիւնը (Բ. Օրէնք ԻԲ. 16): Այս նոր օրէնքին համաձայն Ուղայի Ամառիա թաղաւորը «հնար զճառայս իւր որ հարին զարքայ զհայր նորա, և զորդին սպանողացն ոչ օպան, որպէս գրեալ է ի զիրտ օրինացն Մովսիսի» (Դ. Թաղ. ԺԴ. 5-6):

Վերջապէս Մովսիսական Օրէնքը կ'արգիլէր թափուած արեան փոխարէն փրկանք առնել մահապարտէն (ԹԻ. ք 31): Փերականքի օրէնքը ի զօրու է մինչև հիմա Պէտէվինիբու մէջ (*):

Երբ միապետութիւնը հաստատուեցաւ՝ կեանքի և մահուան իրաւունքը կամայ կամայ թաղաւորին անցաւ: Կը տեսնենք որ Դաւիթ թեկուծէյի կնոջ մը կը խոստանայ արեան վրէժխնդրութիւնը արգիլելու հրաման արձակել: Ետքէն Յովսափատ կանոնադրեց որ ամէն վէճեր, մասնաւորապէս արեան վրէժխնդրութեան վերաբերանելը, յերուսաղէմի մէջ հաստատուած գերագոյն ատենին առջև տարուին: Հաւանական է որ արեան վրէժխնդրութեան օրէնքը աւելի կամ նուազ ի զօրու էր մինչև հռոմէական տիրապետութիւնը:

Բ. ԱՊԱՍՏԱՆԻ ՔԱՂԱՔՆԵՐԸ

Տեսանք թէ ինչպէս Մովսէս իմաստութեան պատասանի քաղաքներ սահմանեց ինպատակ կամայ մարդասպաններու, վասնզի այնպիսի պարագայի մը, երբ կանխատեսածութիւն գոյութիւն չունէր, անզգուշութեան հետեանքով տեղի ունեցած օպանութեան մը հեղինակը արդար չէր ենթարկել օրէնքի խստութեան:

Ահաւասիկ Օրէնքին բացատրութիւնը այս մասին. «Իսկ որ ոչ կամաւ (օպանութիւն գործէ) . . . տացի նմա տեղի ուր փախիցէ օպանողն» (Ելք. ԻԱ. 13): Ակա-

(*) JAUSSEN, Coutumes des Arabes au pays de Moab, էջ 222:

մայ մարդասպանը կ'երթար կը կանգնէր ապաստանի քաղաքի մը դրան առջև ու իր պարագան կը ներկայացնէր այդ քաղաքի ծերերուն: Անոնք պարտաւոր էին անմիջապէս ներսը ընդունելու եկուորը: Ապա ծերերու ժողովը կը դատէր ու կը վճռէր ապաստանեալին անմեղութիւնը կամ յանցապարտութիւնը: Եթէ անկեալ յանցաւոր դատուէր՝ արեան վրիժառուին ձեռքը կը յանձնուէր, իսկ եթէ անպարտ՝ այն ատեն կըրնար այդ քաղաքին մէջ մնալ մինչև պաշտօնի վրայ եղող քահանայապետին մահը, պայմանաւ որ անկէ դուրս չէլլէր, որպէսզի չսպաննուէր արեան վրիժառուին կողմէ: Ապա քանի որ քաղաքին մէջ այս բռնադատեալ բնակիչները կրնար երկարատեւ ըլլալ, վասնզի քանի մը քահանայապետներ պաշտօնավարած են քառասունէն մինչև յիսուն տարի ու չտարբեր՝ տասնըհինգէն քսան տարի: Որպէսզի ականաջ մարդասպանը կարենար ապահովութեան մէջ ապ-

րիլ՝ Օրէնքը կը հրամայէր աղէկ պահպանել ապաստանի քաղաքը տանող ճամբաները (Թիւք ԼԵ. 12-28, Բ. Օրէնք ԺԹ. 3-13):

Մովսէս Ռորդանանի արեւելեան կողմը երեք ապաստանի քաղաքներ որոշեց. Բոսոր՝ Խուբէնի ցեղին մէջ, Գաղատայի Ռամովթը՝ Կադի ցեղին մէջ և Բասանի Կադովթը՝ Մանասէի ցեղին մէջ (Բ. Օրէնք Գ. 41-43), ու պատուիրեց որ Քանանի երկրը գրաւուելէն վերջ ուրիշ երեք քաղաքներ ալ այնտեղ որոշուին (Բ. Օրէնք ԺԹ. 2, 7, 9): Առաջին Յեսու որոշեց այդ երեք քաղաքները. Կադովթայի Կադուբ՝ Նեփթալիմի ցեղին մէջ, Սիւքեմ՝ Սփրեմի լեռներուն մէջ ու Քերքոն՝ Յուդայի լեռներուն մէջ (Յեռ. Ի. 2-9):

Ղեւտացիներուն յանձնուեցու ապաստանեալներու խնամքը ու ղեւտական քաղաքներու կարգին դառուեցան ապաստանի քաղաքները:

Հայացոյց՝ Մ. Ն. Ն.

ԿԵՆՍԱԳՐԱԿԱՆ

ՀՈԳԵԼՈՅՍ Տ. ԲԱԲԳԵՆ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ

(ԹՈՒԱԿԱՆՆԵՐ ԵՒ ՆՕԹԵՐ)

Բարգէն վարդապետի այդ միջոցին Կ. Պոլսոյ մէջ ունեցած գրական գործունէութեան ամենէն յիշատակելի արդիւնքներէն մին պէտք է նկատել «Լոյս» եկեղեցագիտական շաբաթաթերթի հրատարակութիւնը, որ տեւեց անխափան երկու տարիներ, 1905 Յունուար - 1906 Գիւտեմբեր: — Մեր մէջ միշտ եղած են, թէ և ոչ անընդհատ շարունակութեամբ, յընդհանուր կրօնական ոգւով և պատահաբար միայն եկեղեցագիտական ուղղութիւն յիշեցնող պարբերականներ: Անոնց մէջ հնագոյններէն են անշուշտ էլմիածնի «Արարատը», Որմեանի «Արմուրն», Սրմաշի «Յոյսը», և այս մեր «Սիրանի» հին շրջանը (1866-1877): Պէտք է յարենք սակայն իսկայն թէ այդ շրան ալ, թէ և ի սկզբան կրօնական նպատակի մը վրայ լարուած, շուտով շեղած են անկէ՝ զի ազգային, հասարակական, աւելի ճիշդ՝

հայրենասիրական, կէս-գրական և իբր թէ իմաստասիրական և բանասիրական ոգւով գրուած յոգևածներ հետզհետէ աւելի տեղ գտած են անոնց մէջ քան բուն կրօնական ոգւով մտածուած հոգեղէն գրութիւններ: Ուրիշներ, Գրիգորիս Ալեքիմեանի «Թուշիկ Պեղատեան» եւ Հմայեակ Գիւմրեանի «Լոյսը», խմբագրութեամբ աւելի տակար և կենքով աւելի կարճատեւ, նոյն ճամբէն անցան: Այս վերջիններուն կարգին պէտք է դնել անշուշտ, թէ և շատ աւելի գնահատելի աստիճանի մը վրայ, «Տառար», նախ խաչատուրեանէ սկսած և ընդհատուած ըլլող Սիւրմէլեանով յառաջ տարուած ու Կեօզլուքեանով, և ցարդ իբր «Խոսնակ» շարունակուած հանգչը: — Անոնց, այսինքն կրօնական, եկեղեցագիտական, գրական, բանասիրական եւայլն խառն ուղղութեամբ հրատարակուած հայ հանդէսներ:

բուն մէջ, ամենէն յաջողածը պէտք է ընդգծել անշուշտ Արմաշի Դպրեմանեան կրօնաթիւթի ՎՄԱԽԻՆ, Օրմանեանի եւ Կոստանի առաջնորդութեամբ և այդ հաստատութեան առաջին հոգեւոր խմբագրական աշխատակցութեամբ Կ. Պոլսի հրատարակուած շաբաթաթիւթը, արդարեւ հմտալից և շահեկան բովանդակութեամբ և ընդարձակ գրականութեամբ պարբերական մը, որուն միակ թերութիւնն էր թերեւ երկարաշունչ և մշակուած ուսումնասիրութեանց պակասը, որուն համար թուողիկ և ասորացի նկարագիր մը կը ստանար թիւթը։ Կրնանք սակայն ըսել ամենայն վստահութեամբ որ եթէ քաղաքական կացութեան հետեւեցող շուտով չվերջանար, — զի հազիւ տասնեակէ թիւ կարելի եղաւ հրատարակել, 1896 Յունիս 1էն մինչև Օգոստոս 10. Օսմանեան Դրամատան գէպըին գահավիթած աղէտքը, որ և է ուրիշներէ աւելի պիտի կարենար ծառայել իր նշագրական։

Պէտք է խոստովանել թէ մեր մէջ բուն կրօնական ոգւոյն ծառայող թիւթը եղած է, թէ և այն ալ լոկ հասարակ ժողովուրդի հոգեկան կարիքի տեսակէտով, Քրիստ Ջուղայեցիի խմբագրած շաբաթական «Խոսնակ» շաբաթականեայց եկեղեցւոյն, որուն բովանդակութիւնն էր լոկ մեկնութիւն կիրակիի աստուածաշնչական ընթերցումներուն և ստէպ նաեւ շարականներուն բացատրութիւն, շաբաթական տոնախմբութեանց ամբիւ, հանդերձ կրօնական այլ գիտելիքներով։ Այս թիւթին ալ, սակայն, երեք ամիս միայն տեսց, ինչպէս սկիզբէն առաջագործած էր, խմբագրին Պոլսէն հեռանալ ստիպուած ըլլալուն համար։ և տարիներ վերջ, երբ Քրիստ եղաւ Քուրդոստ քահանայ Ջուղայեցի, ի Մանչեսթր, հոն վերջու կըսուեցաւ և բուսական տարիներ շարունակուեցաւ, նոյն ուղղութեամբ և աւելի լայն ծառայով և խնամուած պարունակութեամբ, այս անգամ Նախ «Եկեղեցի» շաբաթականեայց և յետոյ «Հայ Եկեղեցի» անուամբ Իսկ «Ոստանակ» ի Կ. Պոլսի շարունակութիւնը և ձեւապնդութիւնը եղաւ, Ջուղայեցիի գայն թողնելէն ետք, «Սոխակ» Հայ Եկեղեցւոյ, խմբագրութեամբ Վահան Վարդապետ Տէր Մինասեանի. ու արդէն կարելի է մոկարեցիկ թէ ինչ աս-

տիճանի թիւթ պէտք է եղած ըլլայ ան։ Այս ամէնը, այս բոլոր թիւթիքը եկած ու անցած էին իրարմէ աստի կամ վերջը, զի ժամանակագրական ճիշդ կարգով չէ որ յիշեցինք զանոնք։ Կոս Իսկ երբ Բարդէն Վարդապետ մտածումը ունեցաւ իրենը ընդատարակելու, ժամանակը ոչ միայն թոյլատու ալ նոյն իսկ նպատաստար էր այդ բանին։ Օրմանեանի պատրիարքութեան ատեն, Համիտեան բռնապետութեան ամենէն խիստ շրջանին, երբ կարիք չէր ազգային կամ հայրենասիրտ ու և է ձեռով հայկական գրականութեան խոսքն ընել Քուրքի մէջ, երբ ժողովուրդին հասարակական հոգեբուն և՛ ժամագրաւոր էր դարձած պատրիարքարանը, Օրմանեանի կըրօնական և եկեղեցւոյական ուսեղ աշխարհը, ուսումնական և լուրջ կրօնաթիւթ մը ամենքէն փափաքուած բանն էր. բաւական էր որ անոր խմբագրութիւնը յանձնուած ըլլար կարող ձեռքի մը։ Ու Բարդէն, ոչ միայն իրեն տարիներ ի վեր իր գրական կարողութիւններով ճանչցուած հոգեորական մը, այլ նաեւ թէ՛ Դպրեմանեան «ՄԱԽԻՆ» մէջ՝ Նախ՛ իր կրօնական և եկեղեցւոյական յոյսածներովը, և թէ՛ ապա՝ այդ թիւթին խափանումէն տարինի վերջը, Տիգրան Արքիարեանի խմբագրած «ՄԱԽԻՆ» կէս-կրօնաթիւթի մը վերածելու մտքը Կ. Իսթիւնէնի և Արմաշի խնամակալութեան միջև գոյացած համաձայնութեան յետոյ իրեն թիւթին կրօնական բաժինին խմբագիր իր ցոյց տուած ձեռնհասութեամբը, յաբարադոյն էր այդ պաշտօնին։ Միակ դժուարութիւնը, որ կրնար ցցուի իր եռանդին առջև, կատարուած թիւնէն զատուած իր համարուելու իր պարտքն էր. քանի որ Մուշէն գաղտնալէն ի վեր տեսակ մը տի գիպահոյճ կենքը մը կ'ապրէր Ղալաթիոյ քարոզութեան մէջ, պատրիարքարանի հսկողութեան ներքեւ։ Օրմանեան չուզեց բոլորովին իր երաշխաւորութեան տակ առած ըլլալու ձեռք գործին. քայց զիմից աւելի վարդապետ Երանաբի մը։ Վահան Վարդապետ Տէր Մինասեան, «Սոխակ»ի գաղաքումէն յետոյ, իրեն թուրք բռնապետական ուսեղութիւնը, զհիւրութիւնը ունեցեր էր թիւթի մը արտատարութեան իրաւունքը ստանալու,

իրը թէ ի հարկին հակառակ գրելու համար արտասահմանի հակաթուրք հրատարակութեանց. այդ թերթին էր «Նյուսթը», որ թափաբեւեռ գրականութեան մը իր նմուշները կը շարէր մերթ ընդ մերթ իր հայրտա պատուագին բոցին տակ: Օրմանեան խորհուրդ տուաւ Բարզէնի, վաճառ ապահովութեան պարզապէս, վարձել այդ թերթը, պահելով Տէր Մկրասեանի արտոնատրութիւնը անոր վրայ, և ինք մնալով սոսկ խմբագիր: Պատուական և եկեղեցատէր պաշտօնները, Կարապետ Ռորասեանին, աշխուղաբար ստանձնեց հրատարակութեան նիւթական հոգը. աւելոյս ոկսաւ հրատարակուել 1905 Յունուարին սկիզբը իրրեւ ճշարթաթաթերթ եկելը յետպիտանաւ:

Նոտարագրուած այս բառը իր իմաստն ցնի հոտ. Բարզէն, իրրեւ վարդապետ էլ կեղեցւոյ, իրրեւ կրթուած և գիտակից հոգեւորական, իրեն ուսումնակից բուրք միւս ընկերներու պէս՝ այն տեսութիւնն ունէր թէ կրօնքը պէտք է ճանչնալ և ճանչցնել եկեղեցւոյ մտածումէն պրիմաթիւսը լոյսի մը մէջէն. առանց տոտր ան իմաստասիրական գաղափար մշն է լոկ, հետեւաբար և աշխպէս նկատելի: Իր խորքին մէջ կըրօնական թերթ մըն էր անշուշտ, որ կ'առաջադէր հրատարակել, բայց կը խորհէր նոյն ատեն թէ հայ ժողովուրդին տրուած կրօնաթիւրթ մը իր եկեղեցիին կեանքին մէջ ապրուած կրօնքին գիտութիւնն է որ պիտի սորվեցնէ: Այդ տեսութիւնը, որ իր բրտած կրօնական գրականութեան մէջ տիրող գաղափարն է հզած միշտ, աւելի բացորոշ կերպով երեան կուգայ «Նյուսթի» երկամյայ ամբողջ հրատարակութեան մէջ, չան տատուած արտոնութեան, Ս. Գրոց մեկնաբանութեան, քրիստոնէական բարոյազրուութեան և այլն և այլն վերաբերալ ամէն գրութիւն Հայ եկեղեցւոյ կրօնական մասնադրութիւնն կամ հայրապետական գրականութիւնն է քաղուած մէջերումներով և գաղափարուած. քարոյները Հայ եկեղեցւոյ բնմին պատշաճեցուած են ընդհանրապէս. հայ առնպիտութիւնը իր կարեւոր տեղն ունի, Հայ եկեղեցւոյ բարեկարգութեան հարցը կը յուզուի քանիտք, և կանոնադրական խնդիրները կը բացատրուին. Հայ եկեղեցւոյ հին և նոր եկեղեցական մեծ գէմքերէն շատեր, Օմնեցի, Նարեկա-

ցի, Տաթեացի, Նաւիան, Կոլոտ և այլն կը ներկայացուին խնամով. եկեղեցական եւ կրօնական բառեր և անուններ վերլուծողն կը ստուգարանուին յաճախ, եղած հարցումներու ի պատասխան և ընթացիկ հարցերու շուրջ լուսաբանութիւններ կը տրուին, և վերապէս մայրաքաղաքին և գաւառներու եկեղեցական կեանքն արձազանգ կը դանէ ստէպ:

«Նյուսթի» յատկանշական առուելութիւններէն կարելի է մատնանել ընդ հետեւալ կէտերը. եկեղեցականներու և աշխարհականներու միանգամայն ուղղուած է ան. այս պատճառաւ եթէ բաւական թուով կան անոր մէջ դաստարանական և կանոնադրական գրուածքներ, շատ աւելի են ոսկայն անոնք որ աւանդաշուր, այլինքն ժողովուրդին հասկնալի բլլալու գիտումով են զրի առնուած:

Թերթը իր որոշ ծրագրին ու մեթոտներ. քանի որ թիւ վերածանել վերջ կը զգաս թէ ոչինչ կայ անոր մէջ պատահական կամ ըստ հանդիպման առնուած. ընդհակառակն յողուածներէն շատեր կանխաւ յանձնարարուած բլլալու ապաւորութիւնը կուտանէ:

Գրականութիւնը չէ խմբագրին մըտահոգութիւնը թերթին հիւստուածքին մէջ, բայց իր պահանջն է մաքուր հայերէնը եւ յատակ շարագրութիւնը. այս պատճառաւ գրեթէ չեն հանդիպիր արգահատելի զբուածքներ, որոնց յաճախ լայն բացած են սերլը թերթի իրենց գունները՝ պարզապէս յողուածագիրները չցաւցնելու տղորմելի մտայնութեամբ:

Ամէն թիւի սկիզբը անպատճառ խմբագրական մը գնելու պայմանագրական սովորութիւնը կանոն մը չէ Բարզէն վարդապետի «Նյուսթին» համար. բայց յաճախագէպ հն խմբագրապետին ստորագրած ու մանաւանդ անտոտրագիր գրութիւնները, որոնց մէջ եկեղեցական-հասարակական հարցեր կը մշակուին:

Հոս, «Նյուսթի» մէջ հաւաքուած են ժամանակին թուրքոյ հայ եկեղեցականներէն երկու մեծագոյնները Օրմանեան և Դուրեան, և բոլոր անոնք որ գրական կարողութիւն և գրիչ շարժելու շնորք ունին աւելի կամ նուազ աստիճանով, և որոնք կը գրեն հոգեոր զգացումով. Զաւէն Սրբա-

զան Տ. Եղիաեան, Տիրայր Մարգարեան, և Դպրեվանքի կրտսերներու, այսինքն բուն Դուրեան աշակերտութեան խումբէն՝ Մեսրոպ Նարոյեան (Կ. Պոլսոյ այժմեան Ս. Պատրիարքը) Սահակ Օտապաշեան, Երուսաղէ փերտաճեան, Արտաւազդ Գալէնաշեան, Կորիւն Նսայեան, Ղեւոնդ Դուրեան, Գարեգին Քաչատուրեան, Եղիշէ Սալչերեան, Գարգու Դանիէլեան, Շաւարշ Սահակեան, Պոսկ Տ. Քորէնեան և Շահէ Կասպարեան վարդապետներ և Պօղոս եւ Դեղաժ ուրբաւագներ. իսկ ոչ Դպրեվանքեան հոգեւորականներէն կ'երեւին Տրդատ Եպս. Պալեան, Մկրտիչ Սեպ. Աղաւունջի, Ներսէս Դանիէլեան, Վահան Տ. Մինասեան, Սերովբէ Սամուէլեան վարդապետները, — աւելի հաճելի է անշուշտ զիտել այս թերթին մէջ երեւումը քահանաներու, որոնք ոչ միայն սրտագինս կը հետեւին կըրօնական գրականութեան շարժումին, այլ նաեւ կը մասնակցին անոր, արձակ բայց մանաւանդ չափազ գրութիւններով. ասանք են. Յովհաննէս Մկրեան, Վահան Սոյեան, Ներսէս Թադեւսեան, Եղիշէ Գալաշեան, Ղեւոնդ Ա. Ստեփանեան, Յարութիւն Սարգիսեան, Գարեգին Աէֆեմեան, Ներսէս Նըշանեան, Թադէոս Մ. Ներսէսեան, Դուրգէն Շալճեան, Վարդան Զաքարեան և Կասպապետ Գարապաշեան քահանաները: — Ուշադրաւ է նշոյալէս մասնակցութիւնը աշխարհականներու որոնք են. Յ. Գ. Մամբրեան, Տօքթ. Յ. Թօփեան, Ս. Յ. Պալապանեան, Յ. Զադոյեան, Յ. Բ. Ներսէսեան, Պօղոս Մուրատեան. Դպրեվանքի աշակերտներէն՝ Գ. Ս. Պօյաճեան, Հայկուզուն Հապէշեան, Մխիթար Փանոսեան, Մըկըրտիչ Քէշէճեան, Տիգրան Կարմիրեան. քանաստեղծներէն. Գ. Վահգվահեան, Գր. Կալուստեան, Մ. Թէրլէմէշեան:

Բայց «Լոյս»-ի հաւաքածուն մինչեւ այսօր զեւ կը յանձնարարէ ինքընքը իր քաղաքիւ կարեւոր յօդուածներովը, որոնք ուսումնասիրութիւններ են յաճախ Ասոնց մէջ կարելի է մատնանշել, Օրմանեան Սըրբապանի չորս աւետարաններու համաձայնական պատմութեան գրութեամբ գրուած յօդուածաշարքը, որ յետոյ Համապատումը եղաւ. ինչպէս նաեւ եկեղեցիներու դաւանութեան, ծէսերու և նուիրապետութեան վրայ գրուած յօդուածները «Արթիւ լա-

տինք չորեքտասանեայք իցին» հետաքրքրաշարժ յօդուածաշարքը. Դուրեան Սրբապանի քերթուածները, մասնաւորաբար առնեք որ յետոյ «Հովուական սրինդ»-ին մեծագոյն մասը պիտի կազմէին, և անոնք որ Շնորհալիի աւետարանական տաղերգութեանց ծանօթ վերածումն են աշխարհաբարի, Ս. Դրոց թորգմանութեան առթիւ լուսանցքի նօթիւրը, և Ս. Մեսրոպէն առաջ գիր եղած չլինելուն մասին նօթ մը. Զաւէն Վրդ. Տէր Եղիաեանի «Կոյճ» Օձնեցիս յօդուածաշարքը, Պոսկ Վրդ. Տ. Սորէշեանի «Եկեղեցական բառեր և ասացումներ» շարքը յօդուածներու, ոչոք եկեղեցական բանասիրութեան շահական փշաւներ են. Տօքթ. Յ. Թօփեանի «Լ'Ունչ է արդի Աստուածաբանութիւնը վերնագրին տակ գրուած» ընդարձակ յօդուածները՝ «Եւաղու» հայ վանականութեան» վերամտնելն գրուածքին թարգմանութիւնը, «Զատիկ», «Եօթներեակի» ծագումը, «Հայ և Ասորի եկեղեցիներու յարաբերութիւնները և զանազան ուրիշ յօդուածներ. Շահէ վարդապետի «Կուսակցութիւնը Հայ Եկեղեցւոյ մէջ» յօդուածը, Սողոմոնի Իմաստութեան քերթին վրայ քննադատական եւ բնութեան խնդրոյ զրոյց դաւանաբանական սուտմնասիրութիւնները. Մեսրոպ Վրդ. Նարոյեանի բացի քանի մը քարոզներէն, «Հայ Եկեղեցի», «Հայ առաքելականութիւնը» և «Հին Կտակարանի» ծագումը յօդուածները. Եր. Վրդ. Փէրտաճեանի «Հաղորդութեան խորհուրդը» յօդուածաշարքը, Սահակ Վրդ. Օտապաշեանի «Հայ Եկեղեցւոյ քարոզչութեան» յօդուածաշարքը, Շաւարշ Վրդ. Սահակեանի «Գառնութիւն» հերետիկոսացը, Ղեւոնդ Վրդ. Դուրեանի «Մկրտութեան խորհուրդը», «Չորս աւետարաններու ծագումն ու վաւերականութիւնը», «Ս. Դրոց բնապատմութիւնը» յօդուածներու շարքերը. կըս յետոյ առանձին տետրակներով ալ կրատարակեց:

Գալով բուն իր գրածներուն, որոնցմէ ոմանք խմբագրականներ են, և ուրիշներ պարզապէս խմբագրին կողմէ յօդուածներ, անոնց մէջ շատիւ կան որ եկեղեցական-հասարակագիտական բնոյթ ունին. Ուրիշներ՝ հեւտորական նկարագրով կը ներկայանան. կան որ կրօնախօսական արժէք կը յայտնեն. կան նաեւ եկեղեցական-քանասիր-

րական տեսակէտով նկատելի գրուած քներ, որոնց մէջ կ'իմանանք նաեւ քանի մը կանոնադրական յօդուածները, որոնք ուսումնասիրական ձգտումով են գրուած։ Մասնաւորապէս ուշադրութեան արժանի են ստացուած հարցումներու տրուած պատասխանները, իբրեւ լուսարանութիւն ինչ ինչ եկեղեցական կամ կրօնական խնդիրներու։ Հետաքրքրական են այդ հատուածիկները, ոչ միայն իբրեւ պատկեր ժողովրդական հետաքրքրութեան, այլ նաեւ ցու-

ցանիչ խմբագրին լրբոնումներուն և տեսակէտներուն՝ եկեղեցագիտական մանր ուսմանց այդ մարզին մէջ։

Կ'արժէ որ մէկ նայուածքով մը անցած չըլլանք բուն իր գրչէն եղած այդ յօդուածներուն, խմբագրական ուսումնասիրութիւններուն և նօթերուն առջեւն, զի մտածողը, յաճախ, իր գործերէն աւելի՝ այդպիսի գրութեանց մէջ կը ճանչցուի։

(Շարունակելի)

(11)

Գ.

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԱԿԱՆ

Մ Ա Ր Թ Ա Ե Ի Մ Ա Ր Ի Ա Մ

Երկու փոքր եր. Մարթա ունէր շագանակի գոյն մազեր, Պայծառաչուի Մարիամը, փոքրը, վարդագեղ, խաբսեաւ էր. Ու Անիկա, որ աւելարհի պիտի կսակէր սէր անձուն, էր Առաջնորդը ապահով այդ վարամոտ սիրտերուն։

Մարթա, քէեւ քիչ մը գոռոզ, փրունիին ինքն էր տունին. Զէ՞ որ հոգերն ու խընամքներն իշխանութիւն կը ծընին. Միւսը, որուն ծառայութիւնն ամէն նեղ էր մեծիւն, իր առաջնին յարկին ներքեւ օտարական մը կը քուէր։

Արդ, Մարթա, օր մը, երբ Յիսուսը ընդունած էր տունն իր, Մարիամ, նըսած՝ Վարդապետին ետ, կ'ուկնընդէր մըսաղիւ. Ու խօսեցողը, զորս ինք նոյն իսկ երկարել կը ջանար, իր պարզուկ միտքը կը կազմէր ուշադրութեամբ անըսպառ։

— «Ըսէ՛ ինձ, Տէր, կը կարծե՞ս թէ ապականուած է հոգիս. Գու կորսուած ոչխարն է ան... Թէ այդպէս է՞ վա՛յ սքրիս», Կը քօթափեմ ես զայն ինձմէ, կուսամ քեզի. տա՛ր դուն զայն»։ Ու միևնչեւ վերջը կը խըմէր լըսած խօսքերը, անձայն։

Կը մըմըռայ անդին Մարթա, ու դէմքն է փչ մը մըթին.
Կը նախանձի, երբ կ'ուզէ փոյն աշխատութեանն իր բաժինն.
Տանկիրունի, բայց վերջապէս կը ցաւնու դոյզըն բանէ.
Պնակներն՝ որոնց յնձ գիտէ թիւը, շարունակ կը համէ:

— «Ա՛խ, Վարդապէս, կ'ըսէ Մարիամ, կը խօսիս ի՞նչպէս անոյժ,
Մեհաֆա հագած շուշաններուն, աղաւնիին վրայ ինքնոյժ.
Ըսէ՛ ինձ, հոն պիտի ըլլա՞ս, գերեզմաններն երբ բացուին.
Երբ քեզ տեսնեմ ես այն ասեմ, պիտի չվախմամ բընալին»:

Օր մ'իր աչկերը ուղղելով դէպի խարտաւն իր կըրստը,
Սիրուն խօսքէ ախորժելէն սրբնեղ՝ այն միւսը կ'ըսէր.
«Ձեռ աշխատիր դուն երբեք, մինչ ես կը գործեմ օրն ի բուն.
«Բայց ժամանակն է որ ալ գաս ինձ վընարել պարտքդ դուն»:

— «Եկո՛ւր, մըսիկ ընել իրեն պէս, եւ փչ մը հանգիստ ա՛ն»,
— «Պատուիրէ՛իր, կըրկնեց Մարթա, որ ա՛ն ինձի օգնել գար»:
Բարկութենէն դէմքը զընդոյն երեւոյթ մը առած էր.
Ու յամառ բարձր՝ Աստուծոյ զայն անհաճոյ կ'ընծայէր:

— «Մ'արթա, Մ'արթա, ըսաւ Յիսուս, թո՛ղ այդ գործդ, ի՞նչ կ'արծէ ան.
Կուզայ Մարիամ. իսկ քեզի՞ զալ եւ ի՛նձ լըսել է արժան»:
Պատասխանեց, սակայն, Մարթա, «Ձեռո՛ւմ գործել կ'ուզեմ ես.
Մեր տունն է մեծ շատ, եւ մընալ ծոյլ՝ չի գար բնաւ իմ սիրտէս»:

Տեսնելով թէ անիրաւ էր ան, ինք ըսաւ վերստին.
«Մարիամի ընտրած բաժինը լաւագոյնն է բաժին».
Ու մինչդեռ ցած ձայնով, նըսած, փոքրիկ փոքր կ'արտասուէր,
Յիսուս, դըրած իր ձեռքն անոր աղուոր զըլխուն ոսկեհեր,

— «Ոչ ոք կըրնայ այդ լաւագոյն մասն ապշուպել ա՛յն անձէն,
Որ կը փընտէր գիտ, եւ կ'ուզէ առնել խօսքի ի՛մ գանձէն»:
Ու, մըսալիս, Մարիամ, իր սիրտն յոյզերով գողցըր սարսուռն,
Աչքն Յիսուսի ուղղած, կ'ըմպէ կեանքը անոր խօսքերուն:

ՄԱՏՆԵՐԻ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԱՎԱՐԿՆԵՐ

ՆՂԻՃԷ ՎԵՐԻ. ՆԻ ԻՐ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ԱՆՈՑ ՊԱՏՄԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ. Մատնեղրական - պատմական ուսումնասիրութիւն: Գրեց Ն. Ներ-ՍԷՍ Վ. ԱՎԻՆԵԱՆ. Մասն երկրորդ. 1936, Վիեննա, Միխրաբան Տպարան. էջ 406. գին 4 ժրան՝ զոյգե-րիական:

Ինչպէս կը տեսնուի, այս գիրքը երկրորդ մասը՝ այսինքն ուղղակի շարունակութիւնն է միայն (էջք 400 - 806) նոյն անուն տակ 1932ին հրատարակուած առաջին մասին: Անոր վրայ Սիոնի 1933 տարուայ Ցաւնիսի թիւին մէջ գրուած մատենախառականով էլ մի պարզած էինք արդէն մեր տեսութիւնը բարձրօրէն հմտաւից այս ուսումնասիրութեան վերաբերմամբ: Այս նոր չորս հարիւրեակ մը և աւելի էջերուն վրայ, որուն վերջին մասը գերմաներէնով ամփոփուածն է հայերէնին, հեղինակը մատենագրական, պատմա-բանական և լեզուական ինքնապէս մանրախոյզ ապացուցումներով կը շարունակէ իր փաստաւր կեդրոնները ի մասին մատենագրական անասելի այն կեղծարարութեան, որուն ենթակուած կը համարի սեւեռամտածօրէն՝ է. զարու գրիչ մը, 573 ի վարդապետ պատմաբանին մասին Զ. դա-րուն յօրինուած գրական հրաշակերտ մը խեղա-կեղծելու համար ի պատմութիւն 451ի վարդա-նանց պատկերազմի: Այս անգործ և կը կրկնէք, և թերեւ աւելի չեղտուած զգացումով մը, թէ Ն. Ավինեանի այս կարեւոր գործը, իր երկու մա-տերով միասին, եղիշէի հարցը կը փոխադրէ ընդ լայն և ընդ երկայն լուսաւորուած գետնի մը մէջ, էշմարիտ անկենդանաբար մը կազմելով անոր բանասիրական ջննութեան համարուն վրայ: Եւ տակաւ այդ ամէնը դեռ բաւական համոզիչ չինք գտնել՝ է. դարուն խաբարգրիչ մը կողմէն կա-տարուած կեղծարարութեան ի հաստատութիւն: Զաւանական է, ինչպէս ուղար էինք ըսել մեր ա-ռաջին մատենախառականին մէջ, թէ Զ. դարուն, Նշանաւոր գրիչ մը (եղիշէ անուշով կամ ոչ) Մա-միկոնեանց զուլը փառաբանելու դիտումով գրած ըլլայ, փարպեցոյ յատակագծին վրայ բայց իր ժամանակի պատմական զէնքերու և զէպքերու տպաւորութեան տակ, Կորմիւր վարդապետի ան-ուան կապուած պատմաբանի պատմութիւնը, որ, իբրեւ այսպիսի նմարքով մը պատմաստուած գործ, կրնայ ունենալ անուշտ պատմագրական թերութիւններ, բայց թէ Ե. դարուն, կամ ա-ւելի վերջ նոյն իսկ — ինչպէս քանիցս կը ձգտի Ն. Ավինեան կարծես ակնարկել — փարպեցոյ տուեալներով, յինքնէն կամ այլու տակ ան-ներով, զեղչումներով և ետևաւորումներով բո-լորովին փոփոխուած ըլլայ Զ. դարուն գրուածը, ներուր մեզ ըսել՝ այդ կէտը կը մնայ տակաւին

բաւական հետաքննելի: Մատենագրական այդ-պիսի երեւոյթները, յաւելում՝ զեղչում և ետև-աւորութիւններ, զորս Ն. Ավինեան մատենաշու-ն է այլուր, փարպեցոյ՝ Փաւստոս Բիւզանդի ևն. զործոց համար ևս, կրնան հոգ և պատահած ըլլալ ձեռագրի զիպուածական կամ դիտարկելու հի-կանքներով: Նոյն ինքն եղիշէի երկաթագիրն ահ-օրինակի մը քանի մը հաստածները, զորս հրա-տարակցելնք Սիոնի 1932 թուական թիւին մէջ, կը հաստատեն այս պարագան. իսկ պատմական անհշուտութիւններն ալ կրնան երբեմն բացատրուիլ իբրեւ յետաժողով ընդմիջարկութիւններ: Գալով լեզուաբանական տեսակէտին, որով Ն. Ավինեան քանիցս կը փորձէ տարբերել Սկզբնականին եւ իմբագրականին հայերէնը և ըստ այնմ երկաթա-լիւրին ժամանակը, կարելի՞ է արդեօք ձ. և է. դարերու հայերէնին վերաբերմամբ ևս տեղօրէն կիրարկել ստուգանիչ այն կանոնը, որ բուն Ոս-կեղագրական գրուածքներուն տալիւ նոյն իսկ բա-նաւոր լի թուիր ինչ ինչ պարագաներու մէջ, եւ յետոյ, ի՞նչպէս մեկնել, խաբարգրական՝ Նղիշէն ընդունելու պարագային, ըլլող բնականներն իսկոյն բացարձակ անգոյ զանկայլը. նմար էր ծր-ծրագրոյն յանձնարարութեան վրայ և այնքան սքանչելի յաջողութեամբ յօրինուած հայրենա-սիրական այնպիսի գործ մը սպասաւորու կը-րուէր՝ չնայած, ժամանակաւ ամենէն մերձուր պատմագիրներուն՝ Սերբոսի, Ասողիկի և այլն ան-գամ անձնաօթ մնացած լինելու աստիճան: Այս հարեանցի Նկատողութիւններով չենք ուզեր և չենք իսկ կրնալ անուշտ բոլորովին ավարցնել Ն. Ավինեանի փաստարկութիւնները. բայց իրա-ւունք կը համարենք նոյն ատեն խորհիլ թէ, մինչ-չե որ եղիշէի ընդգրկը գէթ մերձաւորապէս չը վերահաստատուի բաղմամբ. զրպագիրներու օ-րինակներու և այս մատենագիրներու մօտ իրմէ կը զած մէջերումներու համեմատական ջննու-թեամբ, ինչպէս վերջուտ տեսանք Վաստայ ծանրու Արեւելեան հրատարակութեանը մէջ, կամ գէթ ինչպէս են փարպեցոյ՝ Խորենացոյ և Ագա-թանգեղոսի թիֆլիսեան հրատարակութիւնները, արգար չէ անոր ընդգրկած բաղմամբներն մասին ծանրակշիւ եղրակացութիւններ ընել: — Բարեխախտաբար Ն. Ավինեան պիտի շարունակէ տակաւին իր ուսումնասիրութիւնը երբոր մասի մը մէջ և, ուր պիտի խօսի այն գրքի վերա-ստմանը մէջ Նշանաւորած քանի մէկ մատե-նագրական և պատմական կէտերու: Ինչպէս և եղիշէի պատմութեան և անձին հայոց այլ խըն-դիւններու մասին: Լուսագրին է անուշտ, սպասել այդ մասին ևս ի լոյս ածուեալուն, իր գործին ամբողջման վերաբերմամբ հանգամանօրէն ար-տայայտուի կարենալու համար:

ՏՆՏԵՍԱԿԻ ՀԱՄԱՐԱՐԱՐԱԿԱՆ ՆԻ ՀԱՍՏԱՐԷՆ ԱՌԵՏԱԲԱՆՆԵՐՈՒ ԱՆՈՒՑՔԻՆ ԲԱՐԿՐԱՄԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ. 2. ՊՐԻՍՏ ԻՍԿԱՒԼ-ԵԼԿԸ. Վիեննա, Միլիթ. Տպարան, 1937. էջ 127. գին 1 գ. ֆր.:

Առաւելագոյնի հայերէն առաջին թարգմանութեան քննարկը հարցը, յայտնի է թէ երկուսն էլ մեր վրայ կը ներկայանայ մեր պատմիչներուն մէջ, Կորիւնի ու Փարպեցիի՝ Յունարեւելին, իսկ Փարք Կորիւնի ու Խորենացիի Ասորիքէնին ի նըպաստ երեւելուն հետեւանալով: Արդիւստ ըստուգութեան փաստը պատմիչներու արժանահաւատութիւնը կը նկատէր, և Խորենացի ի. իւր զգուշացումով, ընտանիքէն էր ամենիս հնչողականութիւնը պիտի համարուէր այդ առեւտրականով, այս պատահաւոր առարկան նախատիպի տեսակետը երկուստ ատեն գրեթէ ընդգնալու հաւանութեան առարկայ հղաւ քանաքարութեան մէջ մինչև վերջերս, այսինքն մինչև Խորենացիի և Փարք Կորիւնի ժամանակագրական դիրքին հնչողիւր, երբ այլ ևս Կորիւնի և Փարպեցիի վկայութիւններն էր իրաւաւոր պիտի նշատուէին աւելի վառանքի և շօտակի ատոր, թէ և քննութիւնները յնդգնաւորն միայն նպատաւոր եղան Կորիւնի և Փարպեցիի տեսակետին, բայց յայտարարէ և առորեւէն նախատիպերու կրկին տեսութիւնները չափով մը իրենց պաշտպաններէ գարծաղ ունեցան մեր քննադատութեան մէջ, երբ աստարեւելութեան հիմը փոխադրուեցաւ աւելի առարկայական գծերին մը վրայ, որ է հայերէն թարգմանութեան գիտութեան համեմատութիւնը յունարէն և առորեւէն ընդգրկուեցաւ հետ: Ըստ այսմ, մասնաւորաբար Փր. Մակլէր, և իմացողի քանի ներուժի համար միայն իրմէ ստորերութեամբ՝ 2. Ստ. Լիւնէ, Պ. Կոլուէր, 2. Ա. Մէրկ և Պ. Պլէք լեզուաբանական և քերականական ապացոյցներով հաստատելով հանդիման յունարէն վարկածը, ինչ կըցած բոլորովին երեքը առարկան ըրեցաւ մը աղբյուրութիւնը՝ 2. Ա. Մէրկ, որ աւելի քան 200 առարկանութեան նմոյշներ գտած էր հայերէն աւետարանին մէջ, կը կարծէր հարցը լուծել ընդունելով թէ նախ առորեւելին վրայէն պէտք եղած ըլլայ թարգմանութիւնը իսկ յետոյ յունարէնին համեմատ սրբագրուած տառն ուղարուութիւնը պէտք է վրիպած լինին առորեւելութիւնները, այս մասին յետոյ իրեն համաձայնեցաւ եղած է նաև Պ. Պ. Պլէք, ինչն ալ համեմատական նոյն զննութիւնները կատարելէ վերջի իսկ 2. Ստ. Լիւնէն էր խորի թէ հայ թարգմանիչները գտնաւորին երեքած կէտերու մէջ Ասորեականին են գիտած, և համա պար առորեւելութիւնները ինքնին կամ ի յիշողութենէ սպրդած են հայ թարգմանիչներուն գրիչն տակ, առորեւելին վարկածն ըլլալով նախապէս իրենց պաշտամունքային կիրարկութեան տառն — Հարցը, այսպէս, կը մնար երկուստեք դժուարութեան մէջ, կարօտ աւելի կարեւոր ուսումնասիրելու: Այս ուսումնասիրելը գլխաւորաբար երկու կրնային ըլլալ՝ նախ լեզուական թարգմանութիւնը որուն ընդգրկը հայերէն առաջին թարգմանութիւնը պիտի հղած լինի... Ցեռահասները, հիւն 2. Խաւանան, կը հաստատեն թէ վրացականը աւելի առարկանին կը մօտեայ քան հայերէնին: Երբ

կրորդը, մեր նախագոյն հայ մատենագիրներու մօտ եղած աւետարանական մէջերութեանը, որոնք, արարեալ, ստեղծ կը առարկանին Աւետարանէն մեզ հասած հայերէն գրաբար թարգմանութեան:

Մասնաւորաբար այս երկորդը կէտն ընդունեալն է որ կը զբաղի այս գիրքին հնչողականութեան մէջ — չիմ ըսելով Աստուածայունի Զօհրապետ հրատարակութեան օրինակը, անոր հետ կը զազատէ Ազարանիկը, Ենիկէ, Գ. Փարպեցիէ, ի վերջոյ Ոսկեբերանի թարգմանութիւններէն և նոյն իսկ ժամագրքէն քաղուած մէջերութեանը, և կը դիտէ երեք յառկանական երկուսներս. ա. այդ մէջերութեանէն շատեր բոլորովին համաձայն են Զօհրապետ օրինակին, այսինքն մեր ունեցած հայերէն Աւետարանին. ինչ որ ըսել է թէ այդ մատենագիրներուն ծանօթութեան Աւետարանները. բ. աւելի բարձրագոյն են անոնք որ կը յիշին Զօհրապետ օրինակէն. այսինքն այնպիսիներ են որոնք Նոյնութեան լիակ Աւետարաններուն ոչ մէկ բնագործ մէջ. ինչ որ կը նշանակէ թէ այդ մատենագիրները յիշողութեան այսինքն աղաւթներ կատարած են այդ կոչումները. գ. բայց կայ նոյնպէս կարեւոր խաւը մը կոչուներու, որոնք Զօհրապետին կը յիշին, և կը համաձայնին Աւետարաններուն մէկ երկական խաղաղութեան հետ, Համարաբարաւ հիշուած» — Ըստ տեսութեան 2. Խաւանանին, չնայելով է Գոնիբիբի այն տեսութիւնը թէ Տատարանի Համարաբարաւ Հայոց քով ևս պէտք է կարեւոր դեր մը կատարած ըլլայ. աւելի յառաջ երկուսով, կ'ընդգծին թէ մեր Աւետարանին մէջ տեսնուած Աւետարանութիւնները լսած մասով Համարաբարաւ աղբյուրութեան հետքերը պէտք է ըլլան: Աւետարաններուն մեր առաջին թարգմանութիւնը պէտք է շատ աղբյուր ըլլայ Տատարանի Համարաբարաւ, ինչ գործին մեր մէջ ևս շատ ծանօթ եղած լինելուն ապացոյցն է անշուշտ մեր մէջ թարգմանութիւնը Համարաբարաւին երկրեւան մեկուսութեանը, Համարաբարաւ, Ասորի Տատարանէն չորս աւետարանիչներու ի մի ծուլուած (== Գառնահիւստեակ) խաղաղութիւն մըն էր, Գ. զարուն յորինուած. մինչև Ե. զար Միջագետքի և յառաւիպէս Ասորիքի մէջ գործածուած աւետարանին էր, և, առորեւ հետ այդ շրջանին մեր ունեցած սերտ յարաբերութիւնը կրնայ ապակոխել զմեզ թէ անհրաժեշտութեան թարգմանուած պիտի ըլլայ ան մեր մէջ, ինչպէս Երվանդակ Ս. Գրիգոր, նոյնպէս Աւետարանները երկուստ աղաւթին ալ յունարէնը ունեցած են իրենց բնագիրը. առորեւելին աղբյուրութիւնը անոնց վրայ Համարաբարաւի համարով պէտք է եկած ըլլայ. այսինքն թարգմանիչներուն միտքը այնքան ընտելացած էր անոր, բառերն և առարկաններն ինքնին կուգային իրենց գրիչն տակ: Այսպէսով է որ առորեւելը իր աղբյուրութիւնը ունեցած է Աւետարանի առաջին թարգմանութեան վրայ:

Աստուածայունի ընդարկան ուսումնասիրութիւնը, լեզուաբանական և քերականական են. համեմատութեան հիման վրայ, դեռ իր նախաքային մէջ է հայ թարգմանութեան գաղափար վրայ: Այս գրքով, կը կարծենք, կուգայ լուրջ ծառայութիւն մը մատուցանել այդ ուսման:

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

ՎԱՐԴԱՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ՄԱՐԱԹԱՑԻ ԿԱՄ ԱՅԳԵԿՅԻ

— ՇԵՂԵՆԱԿ ԵՐՈՒՍԱՂԷՄԻ Ս. ՏԵՂԵԱՑ ԱՂՈԹԱԳՐԲԻՆ —

ԵՒ ԱՆՈՐ ԿԵԱՆՔԸ

Վարդան վրդ. Մարաթացի Ժ. Գալու առաջին քառորդին ուխտի եկած է Երուսաղէմ, և այցելած է բոլոր Տնօրինական Ս. Տեղերը և այս առթիւ ալ հեղինակած է քննադատական լուրեր և զեպեր մը՝ խնդրանք տեղւոյն մենակեացներուն: Այս վարդապետը անշնան դէմ է մը չէ. ինչպէս ստորեկայանի պիտի ըլլայ. ան ուսեսալ, գիտուն եւ արդիւնալից եկեղեցական մը եղած է, եւ իր հմտութեամբ կրնայ հաւասարիլ նախագէտ Երուսաղէմ այցելող Գրիգոր Վկայաւոր և Գրիգոր Պահլավունի կաթողիկոսներուն և Ներսէս Լամբրոնացի եպիսկոպոսի և այլոց: Ուստի փափաքելի է որ մեր պատուական ընթերցողներուն պարզենք յիշեալ արդիւնաւոր վարդապետին կեանքը:

Վարդան վարդապետի հայրենիքն եղած է Ասորիք, Հայէպի շրջակայքը. ծնած է կերտի Մարաթա(“) գելլին մէջ, (մին Ասորիքի այն բազմաթիւ գիւղերէն ուր հայ դադուք մը կար): Վասնզի ինքզինք յաճախ կը կոչէ «ի Մարաթայ», ուստի ամենայն հաւանականութեամբ հոյն է Վարդանայ Մարաթացեալ հետ, որուն անուամբ աղօթքներ հասած են մեզի(“):

(“) Հայագէտ Բրօք. Մառ տեղեկութիւններ կուտայ այս տեղւոյ մասին, յիշելով նաեւ արաբական աղբիւրները՝ Եսակուաի աշխարհագրական քաղաքին հետքն: Արաբացիք կը գրեն Այա իսկ Սմբատ Պատմիչ պատմելով 1329 տարուայ դէպքերը կը գրէ թէ Լեւոնի զօրքը Ատանայի սահմանները հանդիպելով Կոստիոսի Գունդին՝ «բռնեցին զինքն եւ դարձուցին յետ եւ գրին յաբգիլ ի յեկեղեցին Սուրբ Մօրքու ի մաս Ասանայ»:

(“) Վարդան Մարաթացույ կ'ընծայեն ծնուագիր Աղօթագիրք մը կամ «Աղբիւրք». քացի Վենեական ծնւագրէն կայ նաեւ Վիննայի Մխիթ. Մատենադարանի մէջ յարակից խրատներով (տես. Թ. 144, «Ճեւղակ», էջ 444-445), սկիզբը իշխատական մ'ալ կայ թէ «Մեղաւոր վարդապետ յաճախեալ գրեց յերուսաղէմ ի Սուր Թաղոր, ի խնդրոյ աստուածատէր քահանայի եւայն».— Իբրեւ նշան թէ Այգեկցի հա-

Վարդան վրդ. Մարաթացին իր Աղօթագրքին պատրաստութեան համար կ'այցելէ բոլոր Տնօրինական Ս. Տեղերը, որոնք են՝ Նազարէթ, Բեթղէնէմ, Երուսաղէմի տաճարն, Յորդանան գետ, լեւոն փորձութեան, Թաբոր լեռն, Տրեբրական ծով և Յակոբայ ջրհոր (Սամարիա), Բեթանիա, Ս. Վիրնատուն, Կեղրնի ձորն, այն տեղը ուր Սիսուս մեր Տէրը ըմբռնեցին ձաղանքի համար, Գողգոթա, Ս. Գերեզման, Ս. Սիոն խորհրդական, Ս. Աստուածածնի ննջման տեղը, և անոր Ս. Գերեզմանը Կեղրնի ձորին մէջ, Պետրոսի հառաչման տեղը, Ս. Ստեփանոսի քարկոծման տեղը, Պրպատիկէ աւազան եւայն:

Վարդան վրդ. ի Ս. Տեղեաց այս աղօթագիրքը գլուխ գործոց մ'է, իր ոճը, բառերու ընտրութիւնը և յարմարութիւնները հիանալի են, իր գրաբար լեզունը գեղեցկութիւնը զարմանք կը պատճառէ, իր աղօթքներուն մէջ շատբանութիւն չկայ, բայց շատ զգայուն բացատրութիւններ կուտայ և իւրաքանչիւր սրբավայրի յատկութեան համաձայն կը պարզէ իր աղօթքները և կը պատկերացնէ մեղաւորին և ապաշխարողին վիճակը փրկութեան յոյսերով: Մարաթացի վրդ. ի ոճը թէն չի կրնար հաւասարիլ Ս. Գրիգոր Նարեկացի վրդ. ին խանգաժաւաւթեան հարձարթեւիչ ոճին, բայց կը մօտենայ անոր՝ իր արտայայտած յուզիչ և սրտեռանգն մաղթանքներով:

Երկրորդին շրջանի կը վերաբերի. կը յիշէ հայագէտ Մառ անոր մէկ խօսքը (ձագ. Լագ. ԶԵՄ. 83, Թգ. 60 ը), «Կուսիցք գրաստ մանանկայ ի չափ եւ ի կշիռս իւրէր լեիքն Տաւրոսի, որ է յաւելելի կողմանէ ի Տաւրոս Բաղլիլ, եւ թէ լինի հնար, դուր բերէր զնա ի թիւ եւ ի համարս եւայն. քնակաւապէս այսպիսի դէպքի մէջ Մեծ Հայոց աշխարհին հայ Մատենագիր մ'աւելի Մասիս, Արագած եւայն կը յիշէր»:

Իր Դ. Աղօթքին մէջ իր գրչով կը հասկընէ թէ ինչն նպատակաւ գրի առած է այս Աղօթագիրքը ու կը գրէ. «Քանզի ես ողորմելիս ի գործս աղօթանուէր պաշտաման եկեալ հասի յերուսաղէմ, և հարկեալ ի խնդրողաց՝ յարմարեալ գրեցի զբան երգոյս, երթալ եւ աղօթել սոքօք յամենայն տեղիս անօրինականաց տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի, և ի տեղիս չարաբանաց և մահու ամենայն սրբոց քոց, ուր և հանդիպին ի հեռաւորս և ի մերձաւորս»:

Վարդան վրդ. ի Երուսաղէմ այցելութեան թուականը անյայտ է, ինչպէս նաեւ իր ծննդավայրը. երջնակայիշատակ եղիշէ Դուբեան Սրբազան՝ հայագէտ Բրօֆ. Մառի հետազօտութեան համաձայն, Մարաթիցիին ծննդեան թուականը կ'ընդունի թՌ. դարու կիսուն, այս հիման վրայ նոյն վարդապետին Երուսաղէմ այցելութեան թուականը կը ճշգնէք հետեւեալ կերպով. Աղօթագրքին «ի Պրոպագանդիկ աւտզանին» Սրբավայրի աղօթքին մէջ Վարդան վրդ. հետեւեալ հատուածը գրի առած է. «Որ ոչ յերեսուն և ութից տարե միայն եմ հիւանդացեալ, եւ ոչ ութն եւ տասնամեայ եմ կարկամեալ, այլ եւ վարսուն եւ մի անց եմ գերեալ և կապեալ ի չարին...»: Այս խօսքերէն կը հասկցուն թէ Վրդ. Երուսաղէմ գտնուած ժամանակ վաթսուն և մէկ տարեկան էր, որը իր վերեւ յայտնուած ծննդեան թուականին վրայ բարդելով կ'ընդունինք թէ յիշեալը 1211ին ուխտի եկած էր Երուսաղէմ և գրի առած էր իր Աղօթագիրքը:

1734ին այս Աղօթագիրքը Երուսաղէմի պատրիարք Գրիգոր Շղթայակերի (Յ 1749) և Յովհաննէս Բաղիշեցի Կոլոտ պատրիարքի (Յ 1741 Փետր. 13) հոգածութեամբ կը տպագրուի Կ. Պոլիս Մարտիրոս դպրի տպարանին մէջ. նոյնին յառաջաբանին մէջ, հաւանաբար Յովհաննէս Կոլոտ պատրիարք կը գրէ հետեւեալ հատուածը. «Սուրբ եւ երջանիկ վարդապետն եկեղեցւոյ Երանելին Վարդան, զկերպ և զեղանակ աղօթելոյ ի սուրբ տեղիս կամելով ուսուցանել ազգիս Հայոց, ըստ տեառնապարզ և իմաստութեան իւրոյ, արար զգիրքս աղօթից, զի չլրմեռանդ ուխտաւորքն զայրով ի սուրբ անօրինական տեղիս Քրիստոսի Աստուծոյ, զիտասցեն թէ որպէս աղօթելոց իցեն ըստ յատկու-

թեան իւրաքանչիւր սուրբ տեղեաց, և միջնորդութեամբ աղօթից ընդունել զհայցուածս սրտից»:

1841ին կրկին կը տպագրուի այս Աղօթագիրքը Կ. Պոլսի Օրթոգոքսի Արապեան Պօղոսի տպարանին մէջ, «ի կրկին Պատրիարքութեան տեառն Ստեփաննոսի ամենապատեալ եւ զինափառ արքեպիսկոպոսի Պրուսացւոյ»: Այս երկրորդ տպագրութիւնը կատարած է Մայր Եկեղեցւոյ մահտնի Տէր Առաքել քահանան, բայց երկու պատրիարքներէն նոյն Աղօթագրքին հեղինակը երանելի Վարդան վրդ. ընդունուած ըլլալուն հակառակ, Տէր Առաքել քահանան գրքին սկիզբը կը գնէ օտարերաւ երանելւոյն Վարդանայ սրբազան վարդապետի Բաղիշեցւոյ, ի պէտս աղօթասիրաց սաղգիս»:

Իսկ մ'եր գործած է Տ. Առաքել քահանան, վասն զի Բաղիշեցի Վարդան վարդապետը չէ Աղօթագիրքին հեղինակը, այլ Մարաթացին կամ Ազեկեցին, ինչպէս յիշեցինք վերեւ:

Լուսահոգի Տ. Եղիշէ Դուբեան Սրբազան Մարաթացիի մասին ձեռագիրներէն քանի մը ծանօթագրութիւններ քաղած ու տպագրեալ իր սեպհական Աղօթագիրքին սկիզբի եւ վերջի էջերուն վրայ արձանագրած ըլլալով նոյնութեամբ կը գնենք հոս. 1. Զեռ. Երուսաղէմի, Թ. 1130. «... ուղորմելոյս Վարդանայ որ ի Մարաթայցոյ... մեղաւորս Վարդան յարմարեալ գրեցի յԵրուսաղէմ ի Ռուր Յակոբ ի խնդրոյ Թորոսի աստուածասէր քահանայի և այլ միանձանցն որ բազում անգամ թախանձեցին զիս»:

2. Զեռ. Երուսաղէմի, Թ. 1576, յիշատակարան. «ասացաւ և գրեցաւ սուրբ և աստուածային տառս այս որ է մաղթանք ի բոլոր (սրտէ) եւ ամենայն սուրբ տնորինականցն Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ որ Երուսաղէմ, ի Վարդանայ վրդ. է ի թուականութեան Հայոց 22 (= 1321) եւ ի թագաւորութեան Լեւոնի որդւոյն Օնիի. եւ յառաջնորդութեան Երուսաղէմի Տր. Վարդանայ... (մեղապարտ զրիչ... Մեկքեան գեկ կոչեցեալ) յառաջնորդութեան Ս. Ուխտիս Տր. Գրիգոր (Պարոնէրի), թիվ. նիս Հայոց ՌՌՔ (= 1633)»:

3. Զեռագիրն է մեր վերեւ յիշատակած 1731ի տպագրութեան յառաջաբանին մէկ հատուածին կրկնութիւնը:

Ձևագրական այս երեք հատուածները վերլուծելով կ'հզարկացնենք թէ 1. իրապէս Վարդան վարդապետ Մարաթացին է հեղինակը Երուսաղէմի Ս. Տեղեաց Աղօթագրքին, խնդրանք տեղւոյն մինակեացնելուն: 2. Ըստ որոշ պաշտօնացնելու, վերեւ որոշապէս հաստատուցինք թէ՛ Վարդան վրդ. Մարաթացին 1211ին ուխտի եկած էր Երուսաղէմ, եւ զրի առած էր իր Աղօթագրքը, որով Մեղքիսեդէկ զրիչի վերեւ յիշուած տեղեկութիւնները հիմնաւոր չեն: 3. Իսկ երրորդ ձեռագիրը նոյնն է 1731ի տպագրութեան յառաջաբանին մէկ հատուածին հետ, որ կը սկսի «Սուրբ եւ Երջանիկ վարդապետ եկեղեցւոյ երանելի վարդապան», մինչ մին վրեւ ակնարկած ձեռագիրն հատուածին մէջ Վարդան անունին քով աւելցուած է Բալիբեցի անունը, որպէս զի Տ. Առաքել քահանայ իր տպագրութեան մէջ կարենայ արդարացնել իր անտեղի յաւելումը:

Վարդան վրդ. Մարաթացիի մասին միայն այսքան տեղեկութիւններ, իբր հեղինակ իր Աղօթագրքին, որ, ինչպէս յայտնի է, խմբագրուած է Երուսաղէմի մէջ: Բայց մենք առանց անդրադարձնալու Մարաթացիին զբաղան միւս երկիրուն միայն պիտի յիշենք անոր «Ժողովածոյն Առակաց Վարդանայ» գիրքը հանգուցեալ գիտական հայագէտ Բրօք. Ն. Մառի հրատարակութեամբ եւ այս խորագրով, «Ն. Մառ, ժողովածոյն Առակաց Վարդանայ, Նիւթք առ ի Պատմութիւն Միջին դարուց գպրութեան հայերէնի»: Երեք մասով, առաջինը՝ Հետազոտութիւնք», երկրորդը՝ «Բնագիր» (հայերէն), երրորդը՝ «Յուսկումածք», նոյնպէս բազմաթիւ բնագիրներով: Երեքը միասին ստուար գործ մը կը կազմեն 1207 մեծագիր ութածալ էջերով:

Հայագէտը իր այս երեք հատոր աշխատութիւնը զրկած է բազմահմուտ հանգուցեալ 2. Թ. Տաշեանի, որ անոնց մանրակրկիտ վերլուծումը կատարած ու հրատարակած է Հանգիւն Ամսօրեայի 1899-1900 թուականին. ահա նոյն վերլուծութեանց ծանոթագրութիւնէն պիտի քաղենք Մարաթացի վարդապետի մասին յառաջ բերուած ուրիշ տեղեկութիւններ:

Ինչ որ այս աղբիւրներէն կրնայ քաղուիլ Վարդան Մարաթացիի կամ Սեդեկիի

կենսագրութեան մասին բաց ի անոր ծննդեան եւ հայրենաց ծանօթութիւնէն որ արդէն յիշուցաւ, կարելի է գիտնալ անոր կրթութեան եւ եկեղեցական աստիճանին, պանդխտական կիւնաց եւ այլ հանգամանաց մասին մինչեւ անոր Այգեկ հաստատուիլը: Այս բոլորը ամփոփած է հայագէտը ընդարձակ հատուածի մը մէջ:

Մարաթացին իր կրթութիւնը առած էր նախնաբար իր հայրենիքին մէջ, սակայն յետոյ կը գտնենք զինքն ուսման պարագած Արքակազնիի մէջ, ինչպէս որ ինքն իսկ տեղ մը պատմելով կը գրէ թէ «Այս յուսմանս ի ժամանակն եղե ի սուրբ ուսման յԱրքակազնիս»: Կան որ զինքը Ամբիցի ալ կը կոչեն: Անոր պատճառն այն է որ իր եկեղեցական պաշտաման համար ասպարէզ ունեցաւ նախ Ամիթ, յետոյ Տուրք^(*) եփրատի արեւմտակողմը: Սակայն ինքն իսկ յաճախ կը յիշէ որ ստիպուած էր պանդխտիլ, հեռանալ իր այն ճանիկ ժառանգութենէն», այսպէս երբ կը գրէ թէ «Բուռն է կտրիք մարմնոյ յորժամ պակասէ, գի հալածակամ եղաւ ի Բեիկ ժառանգութեան մերձ յերկէն իկերիսոյ^(**), եւ ի գաւառիկ Տիլի եւ եկաք յԱյգեկս»: Թէ իր եղած է այս հաւածուիլն եւ մերժուիլն ի Տիլոյ, յայտնի չէ: Այնուհետեւ պանդխտութեամբ թափառած է Վարդան, ինչպէս ինքն ալ յաճախ կը յիշէ, այսպէս երբ տեղ մը կը գրէ՝ «Նոյնպէս եւ ես որդեակը, ի մանկութենէն մինչեւ ի ծերութիւն շրջեցալ ի մէջ աւախաբի, եւ անչափ լուս ծածկաբար ի գործօղացն զշարո, նա եւ ուսայ յատուածեղէն զբոց որոց ոչ զայ թիւս: Միանձնական կեանք ալ վարած կ'երեայ, քաշուած անապատաշատ Սեաւ լերին մէկ անկիւնը, ինչպէս ինքն հոն կը գրէ՝ «Յատուածային սուրբ բոց իբրտք վարուց առաքիւնութեան կարճ ի կարճոյ եւ համառատ միայն զբանիցն զբն» ողորմելոյս Վարդանայ որ Մարաթա, եւ այժմ ի ձորո Սուրբ Լեւրինս միանձնաց՝ առ Մանկաղոյնս կրանաւորս որ գոն ի կարգս կրանաւորութեան եւ միանձնութեան որ ի

(*) Նորսիոյ կոմսիտեան մէջ մեծ աւատ մ'ը, որ Թուրքիայէն հինգ կամ վեց մղոն էր, Այնթապի մօտ:

(**) Կիւրծա քաղաք Ասորիի մէջ, կը յիշեն զայն Մաթո. Ուռնայեցի, Սմբատ Պատմիչ, Սիւսուան, 451:

ծեղացս վիմացաւ: Սակայն այս միանձնական և ճշմարտութեան կենսաբան ետքն ալ՝ Վարդանի չգործողական պատկերացումները չլքելէն, յատկապէս մերձաւոր իշխանաց կենաց ալ անծանօթ չմնալով, ինչպէս ինքն ալ կը գրէ՝ «Եւ զայս ասելով ոչ եթէ բամբասեմ զիշխանսն... քանզի վա՛յ է զե՛ն զոր իշխան կամ առաջնորդ կազմաւորեն յայս չար եւ ի դառն ժամանակիս: Զի թէ մեք որ սակաւ ունիմք զկարիքն եւ իշխանութիւն եւ կարողութիւն ոչ ունիմք, բայց փոքր ի շատէ առանց զրկանաց ոչ կարեմք մնալ, ապա վա՛նն նոցա զի՛նչ ստացել որ ունին զիշխանութիւնն եւ զկարողութիւնն եւ զբաւզում կարիքն եւ զաւելորդն եւ զբազում ծախքն, զոր բազում անդամ տեսաւ տրջելով ի մեջ մոցա» եւ այլն: Այս իշխանաց մէջ յատկապէս միոյն հովանաւորութիւնը վա՛նելած է Վարդան, այն է «Թագաւորացն» Պաղտին(*): Այն ժամանակ Սեւա լեւոն՝ Անտիոքաց մօտ՝ ծաղկած էր բազմաթիւ վանքերով եւ մենաստաններով, Վարդան ալ՝ վայելելով նոյն իշխանին հովանաւորութիւնը, երկամայ փարարանքի կենսոյքէ մը հոգն եկաւ հաստատուիլ յիլյոյկ կամ Այդեկի Անապատը, եթէ ոչ նոյն իսկ Սեւա լեւոն վրայ, գրեւ մօտերը(**): Ասէ՛ք մնացած է իւր «Այգեկցի» յորը՛րըւմը:

Վարդան վրդ. իր խրատական թուղթերուն մէջ բաւական տեղեկութիւններ կուտայ Այգեկի մասին. կը գրէ՝ «Յորժամ եկաք ի սուրբ ուխտն Այգեկն ի դաւառէն Տֆոյ, յես Գ. ամի պատահեցաւ, զի ահա ես եւ երկու եղբարք նստեալ բամբասեցաւ եւ զայլ ոմն բարեկամ նորա» եւ այլն: Դար-

ձեալ Վարդան վրդ. Մեծ բարեկեդանին շարաթ զոր գրի առած ԻԲ. ճառերուն աւարիւ կը գրէ՝ «... զոր ողորմութեամբն Աստուծոյ յարմարեալ շինեցի ողորմելիս Վարդան, ի չորրորդ ամի զալտեան մերոյ ի Մարաքսա՝ ի սուրբ լեւոնս յիլյոյկ եւ եղի ի գիրս զոր գրեցի ձառս ԻԲ. ի խնդրոյ քաղաւորագն իշխանին որ կոչի Պաղտին»:

Վարդան վրդ. Պաղտինի համար գրի առած ԻԲ. խրատականներուն առթիւ յիշատակագրութիւն մը ունի, որուն օրինակը թէեւ սխալաւոր, բայց նոյնութեամբ կը զննէր հոս իր կարեւորութեանը համար:

«Եւս ողորմելիս Վարդան ազէս ի գլխականս եւ անմահս ի կարգաւորս գրեցի զայս աստուածաբան տառս ի խնդրոյ աստուածասէր իշխանին պարուն Պաղտին որ է ազգ թագաւորին, եւ աղաչեմ անմեղաւ գիր լինել զիրս տխմարութեան, զի այս էր կարն մեր եւ որոյ չափ հասու եղեւ միտք մեր ողորմութեամբ Աստուծոյ ժողովեցաք յօրինացն Աստուծոյ եւ եղեալ ի ամա, եւ այլ յոժժ ծանոց եղեւ մեզ, զի Բ. ամ է՝ զբազումս («Ի զբազմութեան») աշխարհի եւ ոչ ընթերցուն (ընթերցումն) գրոց. քանզի բունն է կարիք մարմնոյ յորժամ պահասէ. զի հալածական եղաք ի բնիկ ժառանգութեան մեմեկ յերեւեմ Կիրիսոյ եւ ի գաւառէն Տֆոյ եւ եկալ յիլյոյկ եւ եւ Աստուած ի բարի աջողեաց զամենայն զգործս մեր եւ զպէտս մարմնոյ, իսկ ի հին ուսմանն յիշեալ հաւաքեցի դաս. եւ յորժամ սկսա կիսա (այսպէս) եւ կատարեցաք զսա աստուածաբանի ցանկալի անապատս Այգեկի՝ ընդհովմեալ աստուածընկալ եւ հարազատ սրբոց Ս. Սիոնի եւ Ս. Կարապետի եւ առաջնորդութեամբ Ս. Ուխտի Տէր Կոստանդնա սրբազան եպիսկոպոսին մատաղ հասական, որն ծագելով աստիճան ժամանեալ առաքելական, որ աստիճան ժամանեալ է (ս)արժան իշխան (ուղղելի Ոկմ = 1212) եւ էր թագաւոր Հայոց Լէոն Ըսոր(ինէ) անձ ի (Կ)իրիկիայ եւ քրիստոսապաւս եւ ահաբաւ ի վերայ աշխարհաց յերուսաղէմ եւ (ս)արժան թագաւորութիւն (Յ)ուսայն եւ ազգն արիական առ զկոստանդնուպոլիս, եւ այսմ ամի փոխեցաւ Թաւրուս (Դաւիթ) որ կալաւ զկաթողիկոսութիւն ստակաւ ամա (1206-8) ի Արքակազմին: Եւ արդ աղաչեմ զամենեւս

(*) Հայագետ Զի կրնար որոշել թէ ո՞վ էր ճշմարտեայ իշխան Պաղտինը, թերեւս այն երկուքէն մին որ 1198/ին ներկայ էին Բագրատիոնեան հանդիսին «Իշխան Ընկուպտին» Պաղտին», եւ «Իշխան Անտաշօրի եւ կուպային» Պաղտին», (տե՛ս Սիւսուս, 471, դարձեալ 195, 328 եւ այլն):

(**) Ընդարձակ կը խօսի հայագետը Այգեկի վրայ, այն է Այգեկի («այգի» բառէն), ուստի նոյն անուանակոչութեամբ է անուան աւեր հետ զոր «Դրախտ Աստուծոյ» կը կոչէ Մտաթէոս՝ Վկայաւորի աշակերտն ալ զորժմակիցն. 1102/ին գրելով՝ «Հասար ի սուրբ լեւոն գոր Սեւա եւ կոյնն, եւ ի մեր սեպհական եկեղեցիքն, (Ա) Ռեւիս սուրբ որ ըստ աւտրի բարբառոյ Պաւ-Լաճոյ կոչն, որ Թարգմանի Գրախս Աստուծոյ. եւ այլն: Բայց Այգեկի անապատը շատ հին է, Վարդան ինքը կը վկայէ, որ Թ. դարուն իր գալէն իբր 40 տարի առաջ հիմնուած է:

եանդ որք ընթիւնուք զսա, աղօթս արաւէք աստուածասէր իշխանին Պարոն Պաղտիին, որպէս զի Աստուած խաղաղութեան պահեսցէ զնա հարազատ եղբայրօքն իւրովք. եւ թողութիւն շնորհացէք ամենայն ննջեցեալոց նոցա, զի թողցէ զաստուած (այսպէս) զանձանս նոցա: Յիշեցէք եւ ազորմիլիս Վարդան զոր յարմարեցալ զսա՝ եւ զձեռոյն իմ եւ եղբայր զայս կայ կանս (յապգեական) եւ որք յիշէք զմեզ որ աստ զրեցան, յիշէ Աստուած եւ զննջեցեալսն ի բարի, եւ նա փառքս:

Կը նկատուի որ Վարդան վրդ. տրտունջ կ'ընէ իր կրած հալածանաց եւ զոհութիւն կը յայտնէ դտած ապաւստանարանի մասին յԱյգեկ. որմէ կրնայ հետեցուիլ որ երկար տարիներ հոն մնացած ըլլալ, սակայն այնպէս չէ եղած: Քիչ մը ետք զինքը կը գտնենք Դրազարիի հռչակաւոր վանքը, Սոյ արք. եպիսկոպոսաց Աթոռանիստը^(*) ուր սկսած է մշտել իւր առակախօս-խրատաբանութեան նիւթը: Թէ մը տարին Դրազարի անցած է Վարդան յայտնի չէ: Ճիշդ այս 1220 տարին կը յիշուի ի Դրազարի Վարդան ոմն ինչպէս կ'ըսէ Ալիշան (Սիսուան, 233), որ թերեւս է նոյն իսկ մեր մատենադիրը, Վարդան Մարտիանոս-Այգեկցի:

Վարդան վարդապետի գրուած գործունեութեան ուրիշ մէկ ճիւղն է՝ Ուրբատական թղթակցութիւնը: Այսպէս ձեռնադիրք կը ներկայացնեն մեզ թուղթ մը սա վերնագրով՝ «Հարցումն Տեառն Միաբայի Անտիոքայ եպիսկոպոսին թէ որպիսի աւրինակաւ է մարգս պատկեր Աստուծոյ: Եւ Պաասախանի վարդաւանջ վարդապետի Այգեկցոյն», որուն սկիզբին ալ է՝ «ով իմաստուն եւ բարեխոյն հոգեւոր աղետակ իմ Տէր Միաբայի, խնդիր քո աստուածեղին է եւ պիտանացու: Ապահովապէս 1212ին գրուած «ԻԲ» խրատներուն զրքէն ետքը գրուած է այս, եւ այն՝ նոյնպէս յԱյգեկ, զանց զի հոս ալ նոյնպէս կը տրանջէ հեղինակն որ ստիպուած էր «ի հին յիշատակաց եւ յուսմանց» զրել, որովհետեւ կ'ըսէ. «Կամ ես յամուպախի աստ՝ հեռի ի գրեհաց եւ ի մեկնացս»:

Միեւայելի ուղղուած խրատներուն մէջ տեղ մը կարեւոր է ժամանակագրական տեսակէտով, եւ է հետեւեալք. «Աղայեմ որ զայս գիրս եւ զԵկեղեցւոյ ճեբողեանն եւ զխորհրդոյն զիրքն շրջեցուցանես ի սուրբ եւ յուղարկաւա եկեղեցիսն Անտիոքայ, զի հարսն է քո եւ պարտական ես նա. եւ առ ետուր եւ խնամես որ չկորնչի, եւ որ կարէ զրել ի սոցանէ զի աճեսցին, զրեսցէ Աստուած անջնջելի զանուն նոցա ի զիրն կենաց: Նաեւ մեծ բանադրանք եւ կապանք կայ զրեալ յեկեղեցոյն ներքողեանն, որ քե ես ոչ ժամանեմ աւամանն Նրուաղեմի, նա ի ձէնջ ով եւ մնացէ կենդանի՝ տացէ զնա քրիստոնէից, եւ շինէ սուր Թակոր տուն Հայոց, եւ առցէ զաւրհուութիւն Աստուծոյ: Ապա գիտացիր, աստուածասէր առաջնորդ՝ զի ամենայն բաւմա զոր խնդրեցիր փառաւորք եւ հրաշալիք, իսկ վերջին հարցմունս կարի փառաւորագոյն խորհրդովք լցեալ է ու: Աստուածութիւնն Երրորդաւութիւնն է. անբաժող եւ անբաժանելի, որ է ստեղծ զքեզ ի պատկեր իւր Երրորդութիւնն, որ ես հոգի եւ մարմն եւ միտք, որպէս եւ գրեցի ի ճառս Պաեկեակցու քեան Աստուծոյ որ առ մարդ է»:

Թողով այն կէտն ալ՝ որ երկրորդ տեղն բացորոշ ապացոյց է Վարդանայ հեղինակութեան, քանի որ կը յիշէ իւր միւս գործն՝ «Պատկերակցութեան» ճառն, կարեւոր է այն տեղն որ կը ցուցնէ թէ ասորք գրուած են ԺԲ. զիսով խրատեն (1212էն) ետքը. տակաւին յԱյգեկ, այնպիսի ժամանակ մ'որ յոյս կար Երուսաղէմի ապստոսութեան: Ուստի իմաստաւոր արշտանքն է որ կ'անհաւկուի հոս. եւ այս պարագայքն կրնային ըլլալ միայն իմաստաւոր երրորդ արշտանքէն (1188) ետքը, կամ Հորրորդին (1203ին) կամ նաեւ հինգերորդին (1228ին), եւ արդէն աւարտը կը գտնենք նշանակուած՝ «եւ երբիս հայ. ՈՂԷ=1229, յորժամ ասացաւ ասա՝ Վերջապէս այս ամէնուն Վարդանէն ըլլալուն արտաքին ապացոյց ալ կայ, Կարնոյ Սանասարեան վարժաբանի մէկ ձեռագիրը, որ ընդհանուր խորագրին ներքեւ՝ «Եկեղիւրբ Հարցումն Միաբայի Անտիոքայ եպիսկոպոսին ի մեղաւորեա Վարդաւանայ հինգ կը տրաններն ալ ունի: Հինգ ալ ամբողջութիւն մը կը կազմեն, ուղղուած նոյն Միեւայելի՝ անսր հարցմանց ի պատասխան, այս-

(*) Դրազարի, որ նաեւ «Գոսոյ անպապա» կը կոչուի. օրագնաց մը հետի է Սիսեւ, (Սիսուան, 230-36):

պէս ալ սկսեալով՝ «Ո՛վ գերապատեւեալդ յնստուծոյ եւ ի մարդկանէ հրեշտականուն եպիսկոպոս Տէր Միխայէլ մեծին Անթիոնու եւ սուրբ ուխտին եւ կոյնի Յիսկանց...»։ Յետոյ կ'ըսուի՝ «Եւ արդ այս հինգ հարցմունս ցուցանեն զերկիւզս Աստուծոյ որ կայ ի սիրտ քո» եւ այլն։

Վարդան վրդ. Թղթակցութիւններ ունի Սուրբ լերան միանձանց հետ, յատկապէս գրուած մը ունի «Խորին կամք» ի ուխտէն իւր Տէրէն Նշեկէն (1212) չորս տարի ետքը (1216ին) յԱյգեկ վարդան վրդ. ուրիշ գործ մ'ալ ունի կրօնաւորութեան երեք կարգերու մասին որ հետաքրքրական գորուածք մ'է, և ուր Վարդան կը յիշէ նաեւ Սարկաւագի մէկ գործը։ Ասկէ կ'իմանանք մինք այն ժամանակի անապատներուն ներքին կեանքը, յատկապէս այդեղործութեան եւ պարտիզպանութեան ծաղկելն այն տեղերն, որով յաճախ կռուի ու վէճի առիթ կը տրուէր։ Այսպիսի վէճի մը առթիւ տեղեկութիւններ կուտայ Այգեկի անապատի մասին, վերջերն ալ աւարտաբանական յիշատակագրութիւն մ'աւելցնելով որ յայտարար է խոնարհական բարոյւց Վարդանայ։

Այս վէճերու մասին ընդարձակ գրած են, քանի մը տողերը միայն կը դնենք հոս։ «Ով որդեակ իմ, եղև այսպիսի խռովութիւն և վէճ և մախանք ի միջի մերում եւ ասի առի վսիռնն զոր գրեցի։ Քանզի բազում ծառս գեղեցիկ մրգաբերս անգեալ էին առաջին միայնակեացն որ բացին եւ սրբեցին զանապատս, որ է սակաւ ինչ պապս ի քառասուն ամեհ(»)։ Եւ այս երկու ամ է զի տեղեաց սասանայ մախանք ի միջի մերում և նախանձ ի վերայ մրգաբեր ծառոց և վէճ և աղաղակ, և մեծ պատերազմ ունէր զմեզ և եւ տրտմութիւն զայս երկու ամս, եւ ելք ոչ կարէաք գտանել...։ Եւ եկեալ եղբարքս յեկեղեցի ի ուսուս կրարակէին եւ խորհեցաք թէ չահ ինչ ոչ կայ մեզ ի մրգաբերացս, այդ խռովութիւն էր ի մեզ...։ Եւ զայս ասացեալ եղբարցն եւ յովհալ իւրաքանչիւր ի տապար իւր և սուր ի վերայ եղեալ կոտորեցաք զամենայն մրգաբերսն աւելի քան զհաբիւր ծառս որ կային

ի դրունս Թ. խցին՝ քգինիս եւ ընկուգիս, սերկեկիս եւ ավորի, մեծիս եւ արեւակայինս։ Եւ ես մեղաւորս քաջաբերէի զեղբարսն թէ մի երկնիք, զի այս վարժք է և ոչ դատաւարութիւն։ պարմանք է անապատիս եւ ոչ նախատինք։ Եւ զայս աւարաք եւ ի նոյն ժամս գրէի զգիրս զայս, և եղև խաղաղութիւն յոյժ ողորմութեամբն Աստուծոյ»։

Վարդան վրդ. ի մահուան տարին ճշտութեւ չգիտցուի, թէ՛ իր Աղօթագրքին և թէ՛ իր միւս գրուածքներուն մէջ յաճախ կը տեսնուի որ Վարդան կը յիշէ իւր ծնւթութիւնը. աչաց լուսոյ նուաղին, իւր զգոնացեալ աշխարհ ըլլալը, և այսպիսի խոսքեր կը գտնենք ուրիշ տեղեր ալ, ինչպէս Փարամեանցի Թ. 80 Ձեռագրին (Լիւրին) մէջ կը կարդացուի, «զի ծնուքիւնս եւ յեղար ցաւս կուրացոյց գոխոս և զաչ իմ» եւ այլն։ Միւս կողմանէ ինքը կ'ապրէր տակաւին Մոնկուլաց յԱսորիս, արշաւանքի ժամանակ որուն համար կը գրէ իւր Թրատուց մէջ. «Մոնկուլաց ի Հայս արշաւանէր էր 1220ին եւ եկրորդք անգամ աւելի սաստկութեամբ 1222ին»։ սակայն Վարդան կ'ողնարկէ ոչ թէ իրեն համար հեռաւոր այն արշաւանքն ի Հայս, այլ յԱսորիս՝ որ եղաւ 1235ին, ուստի այս տարին կը գրէր տակաւին։ Մանաւանդ թէ շատ ուշ թուական մ'ալ կուտայ իւր Վասն Շնորհիւնան ճառին Դրագարկեան խմբագրութիւնն, Ձեռ. էջ. Թ. 1767, թղ. ԿԱ. ուր կ'ըսուի՝ «Ապա ստոյգ վա՛յ մեզ զի այս ԽՄՀն (= 1275) ամ է ի խաչելութենէն Տեառն միջեւ ի մեզ. որ զօրհանապազ ջրորդին մեզ...»։ Սակայն շատ անհասանդակ է որ 1275ին կ'ապրէր Վարդան։ Այնու մանաւանդ որ յիշեալ թուականը յայտնապէս մուծուած է ունէ գրէ՛ մը, միւս օրինակն՝ բուն Վարդանայ խմբագրածն՝ ունէ է թուական չունի հոս(»)։

Վարդանայ մահուան ժամանակը ստուգելու տեսակէտով կարեւոր է Յովնաննու Մր-

(*) Ըստ այսմ, քանի որ Վարդան կը գրէ 1216ին ետքը, Այգեկի հիմնադրութիւնն ըլլալու է՝ ամենէն կանուխ՝ իբր 1176 ին։

(*) Միւս խմբագրութիւնն (Էջմ. Թ. 1631) այսպէս ունի. «Ապա վա՛յ մեզ, ով որդեակք, քանի քո խաչելութենէն Տեառն միջեւ ի մեզ...»։ Բաց ատոր այն ԽՄՀն թուականը չէ ի ծննդին Քրիստոսի, այլ զի ևս խաչելութենէն, որով կ'ուսենանք (1275 թ. 33) ԺԴ դարու սկզբէն 1308 թուականն, որ մեր Վարդանայ համար անհնար է։

գրեկացու մէկ խօսքն իւր «Վասն Յիշոց- նատուացո ճառին մէջ (Ձեռ. էջմ. Թ. 1631, Թ. 4. 133) ուր կ'ըսէ՝ «Եւ սուրբ Յայրն մեր մեծ վարդապետն Վարդան յիւր կենդանութիւնն բազում անգամ ժողովք արար և զնոյն կու- ռոնք հաստատեաց որ կաթողիկոս կամ ե- պիսկոպոս կամ վարդապետ կամ երկն՝ չու- նին իշխանութիւնն զյիշոցատուն կամ աւր- նն կամ հրդորել կամ թաղել կամ զտալան կնքել կամ պսակել, որ չտան զսրբութիւն շանց և ինքեանք նոցա մեղացն և նշովիցն կցորդ լինին»։ Յովհ. Ներզնկացի որ իբր 1250ին ծնած կը համարուի, հոս մեր Վար- զանայ մասին կը խօսի, և անհար չէ նը- զնկայել աշակերտած ըլլալ Վարդանայ, ինչպէս կ'աւանդուի, որ իւր վերջին տարի- ները քաշուած առանձնացած էր ըստ Սո- մալի (էջ 115) Սեպուհ անապատը, ըստ

Ջարրհանեղեանի (տե՛ս Հայկ. Հին Դպր. Պատմ., տպ. Բ., էջ 733, տպ. Կ., էջ 755)։ «Հազարատ եւ Սանահին վանաց մէջ տեղ կայեանոյ ձոր ըստած տեղը, և հոն եղող պզտիկ վանքին մէջ քաշուելով՝ քովը յա- ճախող աշակերտաց դաս կու տար։ Յովհ. ալ դնաց, ու հաւանական կը կարծուի թէ ինչուան Վարդան վրդ. ի մահը անոր քով կեցաւ»։ Եթէ ճիշդ է այս աւանդութիւնը կամ ստուգիւ մեզ Վարդանն է յիշուածը (*), այն տառն Վարդան կ'ապրէր 1250էն ետքն ալ։ Յամենայն դէպս երբ Ներզնկացի կը գրէր «Վասն Յիշոցնատուաց» ճառը՝ չա- տոնց մեռած էր (հմտ. «Եիւր կենդանու- թիւնն և այլն»), սակայն երբ գրած է նը- զնկայել (ծն. 1250, № 1336ին) յիշու- ճառը, որով չգիտցուի։

ՄԻԳՐՏԻՉ ԱՐՔԵՊՍ. ԱԶՍԻՆՈՒՆԻ

ԵԿԵՂԵՑԱՊԱՏՄԱԿԱՆ

ԳՐԻԳՈՐ ԿԵՍԱՐԱՑԻ ՊԱՏՐԻԱՐԷ ԵՒ ԻՐ ԺԱՄԱՆԱԿԸ

Վիեննայի վանքին մէջ գտնուած ձե- ապերը ունի նաեւ ուրիշ գտնւածք. «Դանն երկրորդ վասն մանուան Դրիգորի կաթողի- կոսի՝ ասացիտ ի նոյն Դրիգորե աշակերտէն նո- թին։ Այգոյ խաւանսի, եղով նմանի. որ ցան- կնէ փակի» և այլն՝ Ա-Ք, որուն կը կցի (Թ. 4. 184ա) «Գովեալ անուն Տէր Սրայիտն, ռաբբի արագ, Դրիգորիտ կաթողիկոս մեծ պատրիարք և այլն»։ «Գրիգորի ե բանս այս» (Տաշապէս, Մայր Յայտն, էջ 732)։

Կ. Պոլսոյ Ազգ. Մատենադարանին մէջ (Թիւ 133 ձեռագիր) ևս կը պահուի Հատ- քածոյ մը, որուն մէջ կը կարդանք թէ շարադրուած է Ողբերգական քանի երե հն- տեակ այս և ճիշի քանի և երե ներշնչական սաղի ողնա, գառալին, գնախաղարկան զիծն հանդերձ վերջապահն փաղաւտբանցն, ըստ ալիքանքից ջաղիցն արուեստորեան, ի չնչին և ի զոհե առնէ կեսարացոյ պիսակ սմուսմը Դրիգոր ողբերգայ, որ ևս կըլանալ պիայն վա- ռապէս անուանան, յարմարալ չնչին քանիս։

Ձեռագիրը գրուած է 1607 Դեկտ. 31ի օրը Կեսարիոյ Ս. Սարգիս եկեղեցւոյն գու- ուր։ Իսկ Նրուսաղէմի Ս. Յակոբիանոյ մա- տենադարանը կը գտնուի հաւաքածոյ մը (Թ. 1042 զրչապիր), որ հաւաքում մըն է սղբերու և ներբողեաններու, կայ հատուած մը «Գրիգոր վրդ. Կեսարացոյ, որ եկաց երիցս պատրիարք Կ. Պոլսոյ ևս կայ քաղալ ի Ղալա- քիա, ներողեան ի վերայ մանուան Սրայիտն կաթողիկոս Ողնապէտոյ»։

Ինչպէս արդէն յիշատակեցի, Տրդատ եպոս. Պալեսն իրեն սեպհական ձեռագիր ժողովածոյի և Տաղարտին մը մէջ գտած է չորս տաղեր, որոնցմէ մէկը Վիեննայի ձեռագիրին մէջ ալ կար, ինչպէս տես- նուեցաւ։

(*) Որ կ'երևայ թէ անճշտանկան է. վասն զի յիշեալ Վարդան վրդ. նուսցիլ երգիկացոյ՝ կը համարուի Վարդան Մեծ (№ 1271) և այս կը յար- մարի երգիկացոյ մասին միւս աւանդածներուն ալ։

Միւս երեքը՝ որ նմանապէս կը ներկայացնէր հանգուցեալ Պախան եպոս. (տե՛ս Հայ Աշխարհի Բ. հատ.), Գրիգոր Կեսարացիի տնին վրայ գողափար մը տալու համար հոս կը ներկայացնենք:

Ա.

ՆԵՐՏՈՂԱԿԱՆ ՆԵՐԶԱԺԱԿԱՆ ՌԱՆԻՒԱՌ ՄԵԾ ԲԱՌՈՒՆԱՊԵՏՆ ՍՐԱՊԻՈՆ,
Ի Դրիգորէ նորին առակերէ:

Այլոյն Յիսուսի, Բարունակ բարի, Գինեբեր սնկի,
Դրախտ պրտալի, Նիւմ ցանկալի, Ջուարքնոց սննչալի,
Էրեւեալ յերկրի, Ընդ վիհակ Հայկի, Թորգոմեան տոմի,
Ժամու ըսուերի, Ի խոր գիւերի, Լոյս պայծառալի:
Խաւարեալ սեռի, Մենգոց Աբեբի, Կարգեալ ըս ցեղի,
Հայկազան տոմի, Ձայեալ Արամի, Ղամբար լուսալի:
Ճանաչ աբբերի, Մերժի խաւարի, Յրասակ հայելի,
Նըման շափելի, Շարս ընդ մարգարի, Ոսկի սոփերի:
Զրինալ ի մարմնի, Պարծանք աշխարհի, Ջաննոր Սիրովի,
Ռաբբի հրաշալի. Սիւն Հայաստանի, Վարժիչ ամենի,
Տանըս Արամի, Բամից համայնի, Յնծուքիւն առի,
Ի իւրական մարմնի, Փայլեալ աշխարհի, Բարոզ կենդանի:

* * *

Բ.

Աւսար էի բոլացուցեր
Բացեալ էի ինչ հրպոյցեր
Գլորեալ էի արդ կանգնեցեր
Դրբողեալ էի հաստացեցեր:
Նշեալ էի նորոցեցեր
Ջանխուլ էի յայնեալ ցուցեր
Էրեւ էի հաստացեցեր
Ընկեալ էի վեր բերեցեր:
Թերի էի լրացուցեր
Ժրխոր էի լրսակեցեր,
Ի սոր էի բարձրացուցեր
Լուծեալ էի կարծրացուցեր:

Խըլեալ էի արդ զընկեցեր
Ծարաւ էի զովացուցեր
Կրտեալ էի ինչ յաւոյցեր
Հեռի էի մերձ կոցուցեր:

Ջախեալ էի յաջ դասեցեր,
Ղաւղեալ էի ամրացուցեր
Ճընեալ էի անդորրեցեր
Մեկնեալ էի պատուասեցեր:
Յիմար էի իմացուցեր
Նիւնեալ էի արքանացուցեր
Շիջեալ էի անա լուցեր
Ունայն էի արդ լըցուցեր:
Զընչին էի յոյժ սիրեցեր
Պանդուխտ էի ընդունեցեր
Ջընջեալ էի մակագրեցեր
Ռամուս էի զօրացուցեր:
Սուգեալ էի ձեռքն տուցեր
Վընաս էի սրբացուցեր
Տըրտուլ էի բախացուցեր
Բապալ էի արդ պատուեցեր:
Յըրուեալ էի ժողովեցեր
Իւրեալ էի ճանդարեցեր
Փամաք էի մեծարեցեր,
Բակեալ էի արդ շինեցեր:

Գ.

Աստուածաման խմամարկելով
Բըժըլեանման ողջացելով,
Դեռոց նման ռոռելով,
Դիտողանման ակնարկելով,
Երկնանման ցաւարկելով,
Ջուարքնոց նման պահպանելով,
Էլբայրանման միւս սիրելով,
Ընկերանման յորդորելով:
Թեւոց նման վեր բերելով,
Ժըրանման աշխատելով,
Իմաստանման իմաց տալով,
Լուծողանման բանս յայնելով:
Խամուրանման խրատ տալով,
Մընողանման հոգ տանելով,
Կարաւղանման ձեռքն տուելով,
Հայրանման զուր շարժելով:
Ձայնանման ազգ առնելով
Ղեկանման միւս ուղիւնով
Ճարարանման հիմնարկելով
Մայրանման ողորմելով:
Յաւանման սեր յայնելով,
Նաւանման հասեր փութով
Շարադրանման կարգ դնելով
Որբոյ նըման ռղկոյ զաւլով:

Զրկազանքի ման յորհնելով,
Պարզամտության բուն մեկնելով,
Ջերմամտության մաքուր սիրով,
Ռաբբիանման լուծանելով:

Մահամանքի ման բերելով,
Վարժողական միտք կրթելով,
Տեղեկական հրման գրով
Բեռնաման վարժես սիրով:

Ցաղանքի ման շաղով,
Ինքնաման պատհառ գրով,
Փրկչին նրան երեւելով,
Քաջաման հրաման շաղով:

— Բրիստոնի փառք
յալիսեանս ամեն:

Իր հղբորդին՝ Յակոբ քհ. կը վկայէ թէ Գրիգոր վրդ. Կեսարացի ունէր նաեւ «Լեռնայն աղբոր հոգիխառս, մաքրողական ի Ս. Պատարային, ի յիսն ամեմատոյք Երրորդ դարեան եւ մի աստուածութեան, որ զժամանաբար տնտեսութիւն կը մնայ մեզի:

Գրիգոր Կեսարացի պատրիարք ունէր նաեւ «Քաղաքագիր», «Մասնասնտագիր» եւ «Ամենգիր» (Սուրենյանացի, Թեոֆիլ Լաբար և. հտ. էջ 294), միայն շատ որոշ չէ թէ ի՞նչ հեղինակութիւնն է թէ այլոց, սակայն շատ հաւանական է որ իւրը հղած ըլլայ, մանաւանդ «Քաղաքագիր»:

Գրիգոր վրդ. Կեսարացի, որուն համար ըստուած է թէ արտաքին գլխաւորութեանց մը ծանօթ էր, այդ գլխաւոր վրդայ ալ կը թուի թէ վաստակներ ունեցած է:

Յակոբ քհ. Կեսարացի կը հաստատէ թէ Հայ Եկեղեցւոյ այս նախնաձախնդիր վարդապետը հմտաւ որ «Մասնադասին եւ երկրաշնորհականին ինչ եւ անբերին», եւ հրկու գիրք յորինած է «Թվականն եւ պատմութիւնն յԱղայնայն յիսննէ ի սեւ ՌՁԵ (=1636) թուին» (Յակոբ քհ. Կեսարացի), որոնց համար «Աշխատեալ (եր) միջնէ վսիսանն իւր»(*):

(*) Հոս հետաքրքրական իրողութիւն մը կայ, որ առաջին հերթը ապարմել ուղղուեալ Կեսարացի յիշատակի կամ անոր եղբորդուն գրածին ճշմարտութիւնը, կ'ուզենք մասնաշնչել. Գրաւարդին (էջ 370) Սրապիոն Ռուհայեցիին վրայ գրած տառն կ'ընէ թէ «այս մեծ Սրապիոնն արարեալ էր պատմագիրս գեղեցկաշարժարդ եւ բերեցով մինչ ի թվականին ՌՁ (=1601) հասնեցայ, եւ ոչ է յայտնի թէ զինչ եղեւ գրեալն, ալ ծածկեալ եղեւ ի նախնաձախաց եւ յանձնաւորաց...» Արդեօք Կեսարացի այս գործն է որ շարունակուած է, կը տարածուի, եւ կամ Գրաւարդի վերջին նշանակութիւնն մը կ'ընէ ընդդէմ Կեսարացիին:

Սակայն այս գործը ցարդ անձանք կը մնայ. Սամուէլ Անիցիի հրատարակչը՝ Արշակ Տէր Միքէլիսն, գիրքին կցած է յուշակոմաներ՝ որոնց երկրորդն է «Քաղաքի ճանկաց», որուն հեղինակը տեսնելով որ Գրիգոր վարդապետ մըն է՝ վերագրած է զայն Գրիգոր Կեսարացիին, մինչ հաստատածին վերջը գրուած յիշատակարանէն որոշապէս կ'հրահի թէ այդ արդարեւն հեղինակն էր Գրիգոր Գրաւարդին (տե՛ս Սամուէլ Անիցի, 1893, էջ 170-171, էջ 200): Այնպէս որ Գրիգոր վրդ. Կեսարացիի պատմագրական աշխատութիւններէն ոսէ հետք մեզի չէ հասած:

Յակոբ քհ. Կեսարացի կը հաստատէ զարձակ թէ Կեսարացին թարգմանած էր նաեւ գիրք մը, «Մասնադասին», արարեցնէ, ինչ որ չափազանց զարմանալի է, վասնզի արարեցնէին ծանօթութիւնը հայ եկեղեցականին մը համար անակնկալ մըն է:

Գրիգոր վրդ. Կեսարացի ի՞նչ էր ապէս արարեցնէ կատարած է այս տեսակ թարգմանութիւն մը, այդ լեզուն պէտք է սորված ըլլայ իր նախնաձախութեամբ Տիարապետին մէջ, վասնզի խիստ անհասանալի է որ Արապիոնի Մարիի վարժարանին մէջ այս լեզուն ուսուցուած ըլլայ:

Գրածեալ տնտեսական մըն է իր ծանօթութիւնը աշխարհագրական գիտութեանց որուն արդիւնքն էր անշուշտ այն երկրագիտութիւնը որ շինած էր հայերէն գիրով եւ լեզուով, ինչպէս կը հաւատալ իր եղբորորդին:

Նայնպէս կ'երայ թէ Գրիգոր վրդ. Կեսարացի կատարած էր արագութիւններ. Երուսաղէմի մատենադարանին մէջ պահուած է ձեռագիր Սաղմոս մը (թ. 1596) 1672ին է. Պոլոս գրուած, որուն համար ըստուած է «տիկնայ տրին եր արարեալ, Կեսարացի Գրիգոր վրդ. որոյ կայ զաւարտան ի Գալարիս Ս. Լուսաւորչի եկեղեցին հանգուցեալ»:

Հատակոտոր այս ծանօթութիւնները եւ մեզի հասած նշխարները՝ իր գործերէն եւ նամակներէն եւ թուղթերէն՝ ցոյց կու տան թէ Կեսարացի իր ժամանակին ամենէն ուսումնական դէմքերէն մէկն էր, որ ինչպէս գործող մաթեմատիկ էր ընդդէմ մաթեմատիկ ճշմարտութեան՝ նայնպէս նաեւ զրոյցով անոնց դէմ պայքարած է, Ս. Գրոց

խոր հատուծիւն ունենալով, ինչպէս կը տեսնուի իր թուղթերուն մէջ բրած մէջլ-բիրտմանքէն և ակնարկութիւններէն:

Անկիւ կը թուի խորապէս աւտուճաւորած ըլլալ գաւառաբանական հարցերը և Հայ Շինչեցւոյ վարդապետութիւնները: Յոյժ հետաքրքրական է նաև սա իրազուծութիւնը թէ Գրիգոր վրդ. Կեսարացի շատ աշխատած է իր եմիծ վարդապետին Արապիոն Ուսուցիցի կտակին համաձայն Աստուածաշունչի տպագրութիւնը կատարելու և Ս. Գրքը հանրութեան մատչելի դարձնելու, ինչպէս կը վկայէ Յովհաննէս Անկիւբացի: Անուհայեցի Սրայիոն կարողիկոս քաղով փափաք ունեւ փառն չպարտքեան արհեստիս եւ ոչ եղև հասու: Եւ ես պատեալ աշակերտին իւրոյ շէր Գրիգոր քաջ քարունապետին Կեսարիոյ, յիմի թէ յու կարողանաս պարտքեան արհեստիս, եւ նա եւս ոչ կարողացաւ:

Որոշ էր թէ միջնադարը և պայմանները ձեռնառու չէին և Կեսարացի հանգարտ պաշտօնավարութիւն մը չէր ունեցած և շարունակ շարժման ու սեղփոթութիւններու և մշտապէս պայքարի մէջ գտնուած էր, և չէր կրցած կատարել իր փափաքը:

Այս պատճառով Յովհաննէս Անկիւբացիի զիր հարկի ի վերայ եղեալ պատշիտեր . . . հանապազ թէ յիմի զու կարողանաս վասնդ իմ (Յովհաննէսի) ծանօթութիւն կայր ընդ ազգիս փոռնկաց երէ կարդալով եւ երէ խնդուալ (Յիսա Որդի, Ա. տպ. 1643. Վեներեանի, յիշատակարան. կամ Նուր-Մարտի-Նափթաթ-Բ., հ. ամ. էջ 224. կամ Հայ Մարտի-Նափթաթ-Բ., 1863, էջ 457)(*):

(*) Յովհաննէս րճ. Անկիւբացի որդարեւ անոր մահէն տարի մը յետոյ՝ 1637ին՝ Վառն պաշտառունելոյ զՍուրբ Աստուածաշունչն կը ղրկէ Եւրոպա, Հռոմ եւ Եանդ դ. ամ բաղում աշխատութեամբ եւ բաղում շարժարանաւք, զոր չէ հնար ի գիր արկանել զոր ծածագէտ ստեղծաւոյն իմ գրեալ: Եւ հանի զպոզպատն եւ զհաղապարքն զծաղիկէն եւ զծագիկագրիս բաղում աշխատութեամբ: Սակայն ինքն ալ չի յաջողիր Աստուածաշունչին տպագրութիւնը իրազորել: Վառն բաղում պատնուից. բայց ուշաւերեմ: Կ'ըսէ Կ'վանատիկ կամ Կ'վանատիկիւնապոլիս կատարել, զի ունիմ Կ'վանատիկ գործիք որ պիտոյ են վառն այդ բանիդ:

Յովհաննէս Անկիւբացի, որ Հռոմի մէջ կը գործածէր ձօնանիկ Մատիւնոս անունը, 1637էն 1641 չորս տարի թարգմանիկն պաշտօն վարած է հռոմ:

Աստուածաշունչը տպագրուած տեսնելու փափաքը որ ժամանակին բոլոր աւտուճաւորած վարդապետներուն, ինչպէս Ազարիա Զուգայեցի, Յովհաննէս Անթիսպացի Կիլիկիոյ կաթողիկոսներուն, Սրայիոն Ուսուցիցի, Գրիգոր Կեսարացի փափաքը եղած էր, նոյն իսկ օտար, այսինքն Հռոմի աշխպետութեամբ, կարելի չէր որ Կեսարացի զուտ հանէր Արեւելքի մէջ, Ժէ. դարուն սկիզբը, սեփական միջնոցներով, սակայն կը հաւատամ թէ անկիւ այս ուղղութեամբ մեծ ջանքեր բրած է. այնպէս որ իր հաւկանակորդները կամ մրցակիցները՝ որոնք օտարին վրայ իրենց յոյսը դրած էին, անկէ ետ շինարու և անոր փափաքած և չը կրցած յաջողածը իրենք իրականացնելու համար, թախտնազին խնդրանքներ բրած են Հռոմի տթոռին և սովորայն յօստախարեղած են:

Այսպէս կը տեսնենք թէ իր գլխաւոր հակառակորդը՝ Յովհաննէս Սուր 1634ին Ուրբանոս Ը. պապին խնդրամատոյց կ'ըլլայ պառնուց Հայ ազգիկն որպէսպիսի ան հանի տպագրել տալ Ս. Գրքը (Դաւէթեանեան, Կենսագրութիւն, էջ 304), և իր միւս հակառակորդը՝ Զաքարիա Վանեցի 1632ին և մահաւանդ 1637ին նման խնդրանքներ կը ներկայացնէ Հռոմի պապին և հակառակ անոր որ Բրտրակաւնու ժողովը 1639 Օգոստոս 19ի նիստին մէջ կ'որոշէ «նոր Կաթարանի չպարտքիւն շուտով սկսի նորաձոյլ ճառերով» (տե՛ս Դաւէթեանեան, Նոյն, էջ 306 և 308) Հռոմ միւտ կը զլանայ այդ աշխպետութիւնը Հայոց:

Ա. ԱԼՊՈՅԱՅԵԱՆ

(Շարունակելի) (13)

1642ին վենետիկ կը տալ Սաղմոս մը. օգնութեամբ երկու յոյներու՝ բժշկապետ Յովսէփոս Առօմատատիոսի եւ Աթնացի Անիկոս Փիլիսոփայի 1643ին ալ նոյն անձերուն օժանդակութեամբ կը տալ Ենորթաթիկ Յիսուս մողիկ:

Անկիւ իր վերջին գործը եղաւ: Յետոյ չնոր ցնոր թէ ինչ եղած է:

Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ

ԱՄՍՕՐԵԱՑ ՆԵՐՔԻՆ ԼՈՒՐԵՐ

Անցեալ Հոկտեմբեր ամսուան ընթացքին, Ս. Արթուրյան Սփորթ ժողովը ռաթ, իսկ Վրոն. Գիւրազոյն Ահաւանը վեց անգամ Նիստ ունեցաւ:

● Եր. 2 Հոկտ. — Եկեղեցական Բարեկարգութեան վերաբերեալ Կանգնակները, Շրջաբերականն ու Զինուորայինները յանձնուեցան իրականացնել:

● Կիր. 3 Հոկտ. — Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Ք Ս. Ներշնչականութեւ, քարոզչից Ս. Յուսիկ Վրոն. Նիւթը առնելով Դազարու գլխուսահերմանակով երկու շրջաբերան, Մարիամի եւ Մարթայի աւետարանական պատմութիւններ, բացարձակ թէ առտնին կհանքին մէջ ինչպէս պէտք է ներդաշնակել ընտանեկան աշխատանքը եւ կրօնքին պահպանել, Վառն Բարիշին գերազանցութեամբ պահելով միշտ:

● Բշ. 4 Հոկտ. — Վանքի եւ քաղաքացւոց զարդաներու տարեկան վերամուտը կատարուեցաւ պատշաճ արարողութեամբ — Ս. Պատրիարքը, Ս. Արքեպիսկոպոսները եւ Հոգեշնորհ վարդապետք առաւօտուան հաղորդեցան ժառանգաւորաց վարժարանի մեծ սրահը. ուր էին բոլոր ուսուցիչները եւ ուսանողները. նախ երգուեցաւ միւրք զարդարեցին շարակալը. ապա առաւելը զարգացրեց Մատթէոսի աւետարանէն Սերմնացանկին առակը. ի վերջի Ս. Պատրիարքը Հայրը արտասանեց Վերջին քաղ, հովիւ քաղ. . . զամենեւեան իմաստանցս՝ զամենեւեան լուսաւորես. . . ապօքնը: Հուսկ յետոյ յորդորական խոսքեր ուղղեց աշակերտաց:

● Գշ. 5 Հոկտ. — Անցեալ Սեպտ. Եփն (Կ/բ.) Մայր Տաճարին մէջ քարոզած էր Տ. Տիրապետ Վրոն. Վի քից Տէր յուսուցաւ, ի՞նչ ամաւելցեց յաւիտեանքն քնարարին վրայ, բացարձակով թէ Աստուծոյ վրայ գրեւծ յայն ու վստահութեանն հն միայն աշխարհ, եւ թէ անեղծ ներգործութեան տակ ծնած սէրը միայն միմեկորդ է: Եւ զերեք կը պահէ մարդը անկուսի եւ մահուան կտրանքէ:

● Դշ. 6 Հոկտ. — Ս. Պատրիարքը Հայրը Տ. Զգու եւ Տ. Տիրապետ վարդապետներու հետ Յուլիոսը, նորաշէն զպիտոյին աշխատութիւնները տեսնելու համար, երկուրէն դարձաւ:

● Ուր. 8 Հոկտ. — Ըստ իրաւական ուղիւն, Միաբանութիւնը հրեկոյին գնաց Լպտուց Ս. Գեորգ վանքը, եւ վաղուան տոնին առթիւ նախատնակը անց կատարուեցաւ:

● Եր. 9 Հոկտ. — Առաւօտեան, Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Լպտուց Նոյն վանքին մէջ, ուր քարոզեց Տ. Սեդրակ Վրոն. քնարան առ:

նելով Դուկասու Վերջի զարդարեցիք յայնցանէ որ սպանանին զմարմին. . . յիսուք, բացատրեց թէ մարդը թրիստունէական կհանքը ոգիւարող սկզբունքն է եղած հոգիին քան զմարմին գերազանցութեան համազումը. ան է որ աւետարանական բարոյականին տուած է ներշնչութիւն յայն մեծ ոյժը որ աներկեակ առաքելութեանց եւ քաղաքականեցաւ հանդիսարան մը զարմուցած է թրիստունէական կհանքի իրականութիւնը: — Երեկոյին, Տ. Միսրոպ Սրբազանի գլխաւորութեամբ Միաբանութիւնը Վրաշապատուեալ մուտք ունեցաւ ի Ս. Յարութիւն, ուր կատարեց վարագոյն Ս. Խաչի վաղուան, ըստ Հին Տոմարի, տոնին նախատեսուելով:

● Կիր. 10 Հոկտ. — Տ. Միսրոպ Ս. Արք. հանդիսաւոր Ս. Պատարագ մատուց ի վերայ Ս. Գերեզմանի Փրկչին, եւ քարոզեց, փառաւորելով խաչին խոստումը, իրեն նշանի յալթաթեմեան — Իսկ Ուրդի Ս. Գեորգ Վանքաց մէջ, ուր Ուրբաթ օրէն քաջած էին Տ. Գեորգ եւ Տ. Զգու վարդապետք, եւ ուր եկեր էին Նոյնիպէս Յուլիոսի եւ Ռեմիէի վանքաց առաջ: Տ. Նաչկապետ Վրոն. եւ ժամատան Տ. Միսրոպ Վրոն. ի ներկայութեան ուխտաւորներու խառն թաղութեան Ս. Պատարագ մատուցուած է երէկ եւ այսօր Այսօր ժամաւորաբեկած էր Տ. Գեորգ Վրոն. ուր եւ քարոզած էր:

● Գշ. 12 Հոկտ. — Կէս օրէն հինգ վարկեան առաջ իրերաշարժի թիւիկ ցնցումը զգացուեցաւ:

● Դշ. 13 Հոկտ. — Տ. Միսրոպ Սրբազան օգոստոսութեան համար Յուլիոսի մեկնեցաւ: Ս. Նոյնի վրոն. մասնաւոր կամակով մեկնեցաւ Պարսիկ Մայր եկեղեցի Ազարա քաղաքը, իրեն հայրենակից աշխատաւորներու մօտ, ի-զարման իր հիւանդութեան:

● Եշ. 14 Հոկտ. — Սուսկումով իմացուեցաւ Պէյրութի մարիկեան հիւպատոսին եկերական մանը, գործուած՝ Կայտն մը ձեռքով: — Ս. Մարիաբքը ցաւահիսկան նամակ մ'ուղղեց տեղւոյն ամերիկեան հիւպատոսին, բացարձակով այս տխուր առթիւ ազգովին զգացուած զայնովը այդ մասին:

● Ուր. 15 Հոկտ. — Նոյնիմաստ ազգու հեռագիր մը ուղղեց այսօր Ս. Պատրիարքը Հայրը Ամերիկայի հանրապետական կառավարութեան:

● Եր. 16 Հոկտ. — Ըստ սովորութեան Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի գաւթին մէջ, Ս. Գեորգ սեպտին առջև:

● Կիր. 17 Հոկտ. — Ս. Պատարագը մատուց Մայր Տաճարին մէջ եւ քարոզեց Տ. Տիրապետ Վրոն. խոսեցաւ Գրիստոսի բարոյական կեցիւնական դէմ իր ժամանակակիցներէն եւ եկեղեցւոյ հոգեւոր իշխանութեան դէմ մեր ժամանակին մէջ յարուցուած առաքիչ մտայնութեան մասին, եւ զայն ցոյց տուաւ գլխաւոր պատճառ ընկերային անեղծաշնակութեան, որոնք կը խոսովեն մարդկային կեանքը:

● Բշ. — Եշ. 18-21 Հոկտ. — Օրերը անցան եկեղեցական, զպրոցական և վանական ծառայութեանց բնականոն աշխատանքով:

● Ուր. 22 Հոկտ. — Տ. Մեքուրդ Սրբազան դարձաւ Յոգյվէ: Երեկոյն Մայր Տաճարին մէջ կատարուեցաւ մեծահանդէս նախատեսակ Սրբոց Թարգմանչաց:

● Եր. 23 Հոկտ. — Երկիւղած ողբերգութեամբ պաշտուեցաւ Սրբոց Թարգմանչաց տօնը, հանգերձ յիշատակութեամբ հայ գիրբրու գիւտի և Ս. Գրոց Թարգմանութեան, ըստ հայ. րապիտի հրամանին Սրբազան Պատրիարք Հայրը ըստ պատշաճի աւտօրն քարոզից, Թարգմանչաց գործը ներկայացնելով իբրեւ տրոյ մէջ իրականացած իմաստութիւնը, ակնարկից հոգեկոյտ Տ. Եղիշէ Ս. Պատրիարքի յիշատակին, իր անուան տօնին առթիւ, որուն համար և յատուկ հոգեկանորդութեամբ Ս. Պատրիարք — իսկ ժամերգութեան աւարտումին յետոյ, ըստ տարեկան սովորութեան, Ս. Պատրիարք Հօր զխառնութեամբ, Միաբանութիւն և վանեաց և քաղաքի վարժարանաց աշակերտութիւն, երգելով հանդ. բանաստեղծ պատրիարքին ձեմէ զիտառնիս զէպի Յօրգանանը, թափուով գացին ի Ս. Փրկիչ, ուր նորէն յիշատակի պաշտօն կատարուեցաւ իր շիրմին վրայ:

● Կիր. 24 Հոկտ. — Ս. Պատրիարքի միջոցին, որ կատարուեցաւ Ս. Յարութեան մեր վերնամասրան մէջ, քարոզից Տ. Եղիշէ Վրդ. Վերանի քրք աւերքք եւ սրտի քրքաւանով. քացատրեց սրտի որբութիւնը, որ հոգեկան կեանքի անբը-

ծութիւնն է, իբրեւ պայման աստուածաճանաչութեան — Յերեկէն վերջ, ժառանգաւորաց մեծ սրահին մէջ, ի ներկայութեան ժողովուրդի և Միաբանութեան, տեղի ունեցաւ Սրբոց Թարգմանչաց մեծ հանդէսը: Բանախօսեց նախ Տ. Սիւրն Վրդ. ներկայացուց Թարգմանչաց անմահ գործը, իբրեւ կաղամկերպութիւն ազգային դրականութեան՝ հայոցուած Աստուածաշուշնի հիմին վրայ: Երկրորդ բանախօսն էր ուսուցիչ Պ. Ներսէս Թամատեան, որ քացատրեց ինչ ի՛նչ պէտք դրականութիւնը, երբ կրօնական է մանաւանդ խորքով, կը դառնայ միջոց ազգապահպանութեան: Փակման խօսքը արտասանեց Ս. Պատրիարք Հայրը: Ժառագաւորք եղանակեցին երգերը:

● Բշ. 25 Հոկտ. — Ուսուցիչ Պ. Օշական վերադարձաւ Բարիլէն, յայտնապէս կազդուեալով:

● Ուր. 29 Հոկտ. — Ս. Պատրիարք Հայրը, ընկերակցութեամբ Տ. Կիրակ Վրդ. Թուրքաց հեղատուարանը այցելեց, միւս հոգեւոր պետութեան և հեղատուարան մարմինն հետ, ի շնորհաւորութիւն Թուրք հանրապետութեան տարեւործին: Այսպէս Պրնոնական հիւանդանոցը, ի տես Տ. Սահակ Վրդ. ի, որ ամիսներէ ի վեր հեւ կը մնայ տառապագին:

● Կիր. 31 Հոկտ. — Մայր Տաճարին մէջ քարոզից Տ. Հայրիկ Վրդ. Նիւթ ունենալով խաչին խորհուրդը: Գեղեցիկ կերպով քացատրեց այդ խորհուրդէն աղբերացուած զօրութիւնը նախ աւետարանական բարոյականին և յետոյ մեր ազգային կեանքի իրականութեան մէջ:

Տխրութեամբ կ'արձանագրենք մահը Սեբաստացի ՎԱՐԻԱՆ ԲԱՐՈՒՆԱԿԵԱՆԻ, որ կիցած է իր մանկանացու կեանքը 1937 Յունիս 22ին Պրնոն (Ամերիկա) մէջ: Հանգուցեալը, աղեկ և բարեկամութեամբ երկրասարք, քանի մը տարիներ առաջ այցելած էր Ս. Գալաթ, և իբրեւ վեց ամիսներ աստ ընկալութեան միջոցին, իր բարի վարքով սիրելի եղած ամէնեւն: Իր մահը տեղի ունեցած է հշմարիտ ջրիտոննայի մը առաքելական հոգեմիտակէն: Ըստ իր պատուէրին, իր քոյրը, Տիկին Լուսիկ Չուգասըլեան, Ս. Աթոռ զրկած էր վաթսուն տուար, որուն աստը, ըստ փափագանց սպաւոր քրոյը, արձանագրուեցաւ իբր իւղաղին Ս. Գլխաղին, իսկ մնացեալ յիւտուն Ս. Պատրիարք Հօր տնօրէնութեամբ արձանագրուեցաւ իբրեւ տարուան մը բաժնեկէն: ՎՍԻՈՆԻ իւղաղութի երեսուն երեք բաժանորդներու: — Հոկտ. 17ի Կիրակիին, Ս. Պատրիարքն յետոյ յատուկ հանգստեան պաշտօն կատարուեցաւ, մասնաւոր ծանուցումով, իր հոգեւն երանութեան, և աշխրժ՝ իր սպաւոր քրոյ և պարագայից միւթիարութեան համար: Հանգիստ իր հոգեւն: